

Князь Єремія Вишневецький

Автор:

Іван Нечуй-Левицький

Князь Єремія Вишневецький

Іван Семенович Нечуй-Левицький

Іван Нечуй-Левицький

КНЯЗЬ ЄРЕМІЯ ВИШНЕВЕЦЬКИЙ

I

В першій половині XVII віку князь Михайло Вишневецький був один з найбагатіших магнатів на всю Україну й Польщу. Він мав великі маєтності на Волині, на Подолі, в Галичині й на Білій Русі. Це була його батьківщина й дідизна. Польський король затвердив за ним і за його родом ще й усю Лубенщину: усі землі на річці Сулі з містами Хоролом, Ромнами, Прилуками, усі землі до самої тодішньої московської границі, котрими з давніх-давен обладували канівські міщани.

Князь Михайло жив недовго. Його жінка Раїна, з роду молдавських господарів Могил, зосталась удовою з недолітком сином Єремією. Вона доводилась сестрою київському митрополитові славному Петрові Могилі. Михайлів брат, князь Костянтин Вишневецький, став за опікуна удові та небожеві Єремії.

Княгиня Раїна проживала з сином у волинських маєтностях у Вишневці, де був палац покійного князя Михайла. Але Єремія підростав. Настав час давати в науку молодого князя. Раїна переїхала до Києва й оселилась в своєму палаці на Старому Києві. Вона приставила до сина одного студента Києво-Могилянської

колегії за вчителя. Сам префект колегії, старий чернець, приїздив в палац, щоб наглядати за вченням молодого княжати і сам вияснював Єремії початки православної віри.

Єремія Вишневецький рано зоставсь сиротою.

Після смерті матері Раїни його взяв до себе його опікун, дядько, брат в другий Єреміїного батька Михайла Вишневецького. Князь Костянтин вже давно перейшов на католицьку віру й спольщивсь. Але він не насмілився на вертати до католицької віри свого молодого небожа Єремію й через те запросив студентів київської колегії вчити Єремію наукам в своєму палаці. Як Єремія вже підріс, князь Костянтин звелів лаштуватись в дорогу і сам одвіз свого небожа в Львів, щоб дати його в єзуїтську колегію, маючи певну надію, що Єремія вийде з колегії од єзуїтів католиком.

Раннім ранком вони виїхали з двору князівського палацу в Києві у важкому здоровому ридвані. А за ними потяглись хури, навантажені всяким добром, та повозки, на котрих їхали служники князя Єремії та шляхтич православної віри пан Коноплінський як доглядач княжати Єремії.

Баскі та прудкі коні князівського поїзду бігли, наче заіграшки. День був погожий. Надворі стояла спека й суша. Курява вкрила на палець навантажені хури, покриті шкурами. І князь Костянтин, і Єремія, й слуги припали пилом і зчорніли на виду. Серед широкого простору поля Єремії стало легше на душі. Жаль йому було за матір'ю, але теперечки в дорозі ніхто не навчав його, ніхто не докучав йому. Князь Костянтин заговорював до Єремії, але молодий хлопець, обізвавшись до його одним словом і то з неохотою, знов мовчав. Замок і старий князь, втомлений духотою та труською дорогою, і почав дрімати. Тільки погоничі вряди-годи ньокали, поганяючи вкриті потом та порохом коні.

Надворі почало смеркати. Князь Костянтин звелів погоничам стати на ночівку під старим дубовим гаєм. Випас попід гаєм був добрий, і течія була недалечко. Погоничі порозпрягали коні, попутали й пустили на пашу. Два шляхтичі напнули під дубами княжий намет. Слуги розіклали багаття, поставили таган, почепили казанок і почали варити куліш на вечерю. Старий князь ліг на траві, підмостивши під голову згорнутий жупан, і дожидався вечері.

Вже смерком слуги і пани посідали вкупі кругом казанка й почали вечеряти. Дворецький вийняв з воза два срібні полумиски, насипав у їх кулешу і поставив долі перед князями. Після вечері слуги встали й подякували старому князеві й кухарям за вечерю. Князь Костянтин з Єремією пішли в намет. Молодому Єремії чомусь було ніяково сидіти в наметі вкупі з старим дядьком. Він почував, що старий князь, неначе якась вага, душить його, не дає волі ні йому, ні його думкам.

Князь Костянтин, втомлений од спеки, незабаром ліг долі на простеленому килимі, підмостивши під голову жупан, і швидко заснув міцним сном. Молодого Єремію не брав сон. Йому здавалось, ніби старий, поважний і трохи суворий дядько й сонний обважнює його душу, одбирає в його волю. Він вийшов з намету й ліг на траві коло багаття, спершись ліктем об землю. Багаття жевріло й куріло. Сизий димок вився клубками вгору й курився, неначе синюватим серпанком, заплутуючись в важкому гіллі та листі. Червонуватий світ обливав високе випнуте чоло молодого хлопця. Слуги шляхтичі один по другому поприходили до багаття і посідали поруч з Єремією. Пішла тиха розмова, неначе вони усі говорили нишком, щоб не стривожити пишної краси червоного неба на заході та старого лісу, щоб не збудити старого князя.

Гордий і неласкавий з старшими й вищими за себе, Єремія був привітний до челяді. Він навіть братався й еднався з челядинцями шляхтичами, але в тому самому братанні було знати якесь потайне глузування, прикрите жартами та смішками.

— От теперечки доведеться нам, князю, жити у Львові, — сказав старий дворецький Коноплінський, простягаючи ноги на траві, — служив я при княгині у Вишневці, служив у Києві, а от довелось ще послужити і в Львові.

— То й служитимеш. Адже ж старі коні служать до самісінької смерті, поки й не поздыхають, та якось і служать, — сказав Єремія.

— Тягнуть, аж жили в них витягуються та лущать, а вони все-таки тягнуть, — сказав один челядинець шляхтич. — Будеш і ти, старий, тягти, доки не луснеш.

— О, я ще не швидко лусну! — обізвався дворецький. — В молодого княжати Єремії робота буде неважка.

— Будеш, старий, вилежуватись в моєму житлі та люльку смоктати. Яка пак там в мене буде тобі робота? — сказав Єремія.

— Отак буду потягуватись на перині, як тепер, — додав дворецький і при тих словах простяг ноги на всю довжину, закинув руки під голову і так потягся, що засиджені за день кістки залускали й захрущали в його старому тілі, неначе ломаки.

— А я прийду з школи та тебе зверху нагаєм по череві, щоб не дуже вилежувався, — сказав Єремія.

— В покійника вашого батька, князя Михайла, нехай буде йому земля пером, була мені служба дуже важка. Князь справляв бучні бенкети. Приїжджала сила гостей з України й з Польщі й з Литви. Оттоді був скрут в вишневецькому палаці! Крутився колись пан Коноплінський, наче муха в окропі. А тепер, як заслабла княгиня... Ет, минуло наше — сказав дворецький і важко зітхнув.

Довго балакав молодий Єремія з дворецьким. Небо за лісом ледве червоніло. Смуга чорного лісу перетинала червоний фон неба, неначе чорні скелі. Коні паслись, совали мордами по траві, вряди-годи пирхкали. Ніч густішала й чорнішала. Потомлені челядинці почали куняти.

Єремія підмостив під голови жупан і простягся на землі. Слуги поснули. Дворецький хріп і присвистував носом. Одного Єремію не брав сон. Він лежав горілиць і втопив очі в темно-синій намет неба, неначе витканий з чорно-синього шовку і обсипаний брильєнтами. Не краса неба, не ясні зорі манили його; його манив широкий простір небесного намету. Якись невиразні бажання й поривання заворушились в душі молодого князя.

І його думи полетіли далеко, повилися птицею понад якимись безмірними степами, понад морями, летіли за ті моря, все далі та далі, в якийсь інший пишний край, де гуляв старий князь — козак Байда Вишневецький...

І молодому князеві тепер здавалось, що він, виїхавши з батьківського дому, ніби одчалив од берега і пустився на те сине просторне безмежне море шукати щастя-долі й великої слави, такої слави, щоб вона затінила славу усіх князів, гетьманів і королів, засліпила увесь світ... щоб про його ймення та про його славу пройшла чутка од краю до краю й залунала піснями. Як вона залунала піснями

про славні козацькі вчинки славного лицаря Яреми Байди-Вишневецького.

Молодий князь пірнув у свої палкі мрії, неначе в безодню моря: і вже не чорні дуби мріли перед його очима на червонястім небі — чорніли в його уяві хвилі Чорного моря, мріли скелисті береги далекого краю, миготіли по хвилях чайки. От його військо сходить на берег. На березі на скелях ніби дрімає в темряві величезне вороже місто. Він веде військо на місто, розвалює високі стіни. Почався гвалт в місті, почалась кривава запекла битва. Він розбиває вороже військо і вступає на майдан побідником. Місто займається одразу. Пожежа охоплюється на чотири боки. Червоний, неначе кров, одлиск грає й мигоче на списах, на шаблях, на шликах. Кров аж дзюрчить потоками по улицах. Гармати гуркають, і пісня побідників зливається з гуркотом гармат. Військо його величає; його славлять і самі вороги, виносять йому ключі од міської брами на золотій тарілці. Про його славу битву складають пісні. І ті пісні пішли луною по Україні, по далеких чужих краях.

Молодий князь незчувся, як заснув у тих палких мріях, неначе одразу провалився і пішов крізь землю або пірнув в безодню Чорного моря.

Маєтності покійного князя Михайла Вишневецького були густо розкидані по Волині. Найбільшою маєтністю князя Михайла був Вишневець, од котрого й пішло назвище князів Вишневецьких. Одпочивши в стародавньому тісному та низькому вишневецькому палаці кілька день, князь Костянтин рушив далі в дорогу на Галичину, і через кілька день перед очима молодого Єремії неначе розгорнулася неширока долина між чималими крутими горами, а в долині, неначе на дні зеленої посудини, він побачив стародавній Львів. Тіснувата долина була неначе в безладді закидана чималими панськими палацами, жидівськими невисокими хатами та крамницями. Високі гострі чорні покрівлі здалеки були схожі то на чорні велетенські кротовини, то на висипані купи порушеної землі. А з того безладдя витикались стародавні церкви, манячіли невисокі дзвіниці. Край міста під спадистою горою неначе вгніздився католицький монастир серед старого здорового садка, широкий та здоровий, неначе в місто спустилась якась велетенська птиця, звила собі під горою гніздище і вгніздилась в тому чорному кострубатовому гнізді, серед розкішного зеленого садка. На пригорку стояв собор святого Юра, пануючи над усім містом, і неначе оглядав з гори своїми рясними банями та вікнами те безладдя неначе накиданих та стовплених домів, тих чорних дахів, схожих на горби чорної землі. Здавалось, ніби там недавно тряслася земля й накидала з свого нутра ті чорні задимлені купи сирій землі.

Важкий ридван Вишневецьких спустився возвозом у місто, і князь Костянтин звелів погоничеві заїхати в жидівський заїзд, який був найкращий в місті. Навантажені хури в'їхали в просторний двір. Слуги повносили в кімнати скрині. І незабаром князь Костянтин з молодим Єремією, убрані в дорогі шовкові кунтуші та жупани, пішли до єзуїтської колегії, котра стояла внизу під горою серед зеленого розкішного садка, мурована й не обцикатурена, вкрита червонуватою черепицею, й така здорова та довга, що в неї можна було змістити половину львівських пожильців. Довга колегія на два етажі з двома високими флігелями, причепленими, неначе двое крил, неначе розпустила й простягла в довжину свої міцні крила, сіла серед зеленої маси дерева й вчепилась кігтями в ґрунт міцно, твердо, ніби на віки вічні, запанувавши над усім містом. Єзуїти ставили свої масивні колегії неначе на віки вічні, неначе сподівались, що ніяка сила, навіть самі пекельні брами не спроможуться розвалити їх до віку — до суду.

Князь Костянтин та Єремія приступили до високої брами, причепленої до стовпів-ворітниць. Два муровані білі шпичасті стовпи, що служили ворітницями, криті зверху черепицею, стояли неначе два сторожі по обидва боки брами. В обох стовпах в глибоченьких западинах стояли дерев'яні подоби матері божої та єзуїта Ігнатія Лойоли. Статуї були помальовані грубими різкими фарбами. Перед подобами висіли невеличкі череп'яні лампади. Брама була зачинена й замкнута. Високі зчорнілі муровані стіни з визубнями зверху кругом садка були схожі на стіни твердині й наводили сум. Уся та єзуїтська оселя була схожа на сумну зчорнілу середньовікову твердиню з міцною, обкованою залізом брамою. Козацькі повстання Косинського, Лободи та Наливайка вже тоді далися взнаки Польщі: вже на львівському базарі скотилася додолю стята голова козацького отамана Наливайка, котрий підняв козацьке повстання проти Польщі. Єзуїти стали обережні.

Князь Костянтин постукав у браму держалном шаблі. З маленького віконечка в брамі виглянуло двое сірих витрішкуватих очей і почувся чийсь голос. Воротар спитав у прибувших, хто вони такі й чого їм треба. Незабаром важка брама заскрипіла й трохи одхилилась, неначе чогось стереглася. Князь Костянтин та Єремія насилу протислись в одхилену браму, їх стрів послушник у чорній сутані й у широкому чорному брилі й повів їх через садок до колегії. Товсті дубові двері в колегії були замкнуті. Князь Костянтин і тут насилу достукався. Двері одчинились і перед ним у дверях знов з'явилась якась чорна постать з обголеним видом і заступила дорогу. Князь Костянтин просив заповістити за себе ректорові. Чорний служник повів князя Костянтина в колегію.

Довгі й темні та сумні коридори, зверху закруглені, вилися по обидва боки, неначе чорні київські печери. З одного боку, десь далеко-далеко в куточку вгорі, блимало невеличке кругле віконце, ніби прокручене свердлом-лопатнем у товстій стіні. Там в кінці коридора при стіні стояв притулений до стіни здоровий хрест, неначе на кладовищі, а на хресті висіла вироблена з дерева подоба Христа, простягнувши руки високо вгору на перехрестя й схиливши голову з важким чорним терновим вінцем. Подоба Христа була помальована різкими фарбами. З одного боку ніби лилася гаряча кров і стікала по тілі червоними патьоками, ще й покrapала хрест до самого низу. На руках, на ногах, на чолі тієї подоби червоніли страшні виразки, червоніли запечені краплі крові. Цей покривавлений вид розп'ятого Христа був виставлений на ефектований показ, щоб вражати і без того вразливі та прийнятливий молоді душі студентів колегії.

Молодий Єремія впився очима в ті страшні криваві виразки, у покривавлену широку виразку в боку і не міг одвести очей од тих ран, од тієї запеченої крові, котра неначе аж дзюрком дзюрчала, все не переставала литись з тіла.

Чорний служник довів їх до того хреста і на ході впав на одне коліно. Коридор загнущся гострим закрутом і знов повився далеко-далеко, темний, сумний, неначе в катакомбах. А в далекому кінці знов заманячів такий самий здоровий хрест при стіні, зачервоніли рани, залисніла кров. В тих довгих без кінця коридорах було тихо, мертво, віяло холодом, неначе десь глибоко під землею. Єремії здалося, що він іде десь під землею, якимсь підземним кладовищем.

Аж на самому кінці тих довгих без міри сіней служник одчинив одні двері. З дверей полився ясний світ і блиснув у темні сіни, неначе вирвався на волю. Служник неначе випустив на волю десь замкнутий день і впустив його в ту темряву ночі. Князь Костянтин з Єремією вступили в просторну високу білу світлицю, з довгими узькими вікнами в розкішний садок, обставлену довгими чорними ослонами з спинками. Ослони були застелені темно-зеленими килимками.

Незабаром у кутку високі двері неначе самі одчинились нечутно, без найменшого скрипу, без найменшого шелесту. В світлицю несподівано вступив ректор — езуїт патер Вінцентій, вступив крадькома, тихо, без найменшого шелесту. М'які черевики не стукотіли, не човгали, навіть не шелестіли, неначе вони були на оксамитових підшвах. Отець ректор вийшов десь з закутка так несподівано, неначе з мурованої стіни виникла мара.

Ректор патер Вінцентій був уже пристаркуватий, сивий, але повний на виду, здоровий, плечистий та тілистий чоловік. Обголений вид лиснів, неначе обмазаний оливою. Сірі круглі очі світились тихо, але чоловічки в очах виглядали розумно, гостро й неначе пронизували людину наскрізь. Червона сутана на йому неначе винесла з собою ще більше світа. Князь Костянтин уклонився йому, назвав себе й свого небожа. Ректор випростався на весь свій зріст, і його очі ніби заграли, як у того вловчого, котрий натрапив на дуже значну й ціновиту здобич. Він одчинив навстіж двері й попросив гостей до другої світлиці тихим привітним голосом.

Світлиця патера Вінцентія була дуже здорова й світла. Попід стінами стояли шафи, заставлені здоровими старими книгами та фоліантами; на стінах висіли довгі полиці, закладені манускриптами та сувоями пергамену. Серед світлиці стояв довгий стіл, застелений чорним сукном, а на столі стояв високий хрест з чорного дерева, на котрому біліла подоба розп'ятого Христа. Кругом стола були поставлені непомальовані точені стільці з високими, грубо повирізуваними спинками. В світлиці тхнуло пергаменом та старими книгами й паперами. Розкішні квітчасті перські та турецькі килими були розстелені кругом стола й по стародавніх канапах з високими спинками. Одразу було знать, що ця колегія була заснована для дітей панських та магнатських. Один куток був заставлений давніми темними образами в золотих шатах.

Патер Вінцентій ще раз уклонився князеві Костянтинові, і потім обидва вони поцілували один одного в плече.

— Молодий князь Єремія надісь син помершого ясновельможного князя Михайла Вишневецького та княгині Раїни? — спитав патер Вінцентій.

— Еге, превелебний отче! — обізвався князь Костянтин. — Єремія син мого брата вдругих і унук славного козацького гетьмана Яреми Байди-Вишневецького.

— Славний паросток славного дерева! Паросток дому Гедиминового та Ягеллонового, — сказав патер Вінцентій до молодого Єремії, окинувши гострими очима Єремію од ніг до голови.

І патер Вінцентій обняв молодого Єремію і щільно й гаряче й з притиском цмокнув його в обидві щоки і в чоло.

Єремії не сподобались ті поцілунки. Він не любив пестоців ще гірше, ніж усякого напутіння та докорів. Як патер розняв свої гладкі та гарячі руки, Єремія одвернув голову набік, неначе боявся, щоб ті противні руки не лапнули його й не обхопили його плечей вдруге.

Ректор попросив князя Костянтина сісти коло стола й сам сів; потім, показавши рукою на стілець, що стояв оддалік коло канапи за столом, звелів Єремії там сісти.

— Славний рід вашої ясновельможності, князю Костянтіне, на всю Україну й Польщу! Давні предки вашої ясновельможності були князями литовськими, — сказав патер.

— І руськими, — додав князь Костянтин з притиском, бо він ще гаразд не сполячивсь.

— Яко опікун княжати Єремії просимо вашу превелебність прийняти Єремію до колегії отців єзуїтів. Його вчили студенти й навіть професори нашої Київської колегії, і я сподіваюсь, що він матиме спроможність далі вчитись у вашій колегії, бо латину знає вже добре.

— Вірю, вірю, і ми з великою охотою приймемо молодого князя в нашу колегію, — сказав ректор, і його погляд, швидкий, як блискавка, впав на Єремію й неначе пронизав його наскрізь.

Патер зиркав на князя жадібними очима, неначе кіт на клітку, де тріпала крильцями пташка.

— Ми, ясновельможний князю, з дорогою душею приймемо до своєї колегії цей славний паросток славного роду, котрий так багато прислужився нашій дорогій вітчизні. Я дуже радий, дуже радий! Ми не вважаємо на віру наших вихованців і приймаємо до себе усякових, якої б віри вони не були. Про це нам байдуже!

— Хоч я сам тепер католик, але княгиня, мати княжати, бажала помираючи, щоб цей нащадок славних предків зостався в благочестивій вірі, — обізався твердим голосом князь Костянтин.

— Борони боже, щоб ми кого силували приставати до святого римського костюлу або силували одвертатись од свого народу. В нас тільки науки і науки. Ми вчимо, а не силуємо. Ми проливаємо тільки світ науки і більше нічого. А вже з нашої колегії ніхто не виходить темним неуком.

— Я відомий тому і задля того ми з удовою княгинею постановили оддати молоде княжа до вашої колегії, — сказав князь Костянтин.

— Але я передніше мушу князю сказати, що в нас є свої постанови. От прикладом: студенти не мають права навіть ходити й гуляти по садку по дві душі вкупі, вони повинні ходити або по одному, або втрюх, — сказав патер. — Молодому княжати доведеться коритись і слухатись і нас, і своїх менторів.

Патер примітив, що за кожним його словом в Єремії насуплюються густі брови, а очі стають сердиті та розгорюються, як у вовчєнати, і він замовк.

«Насуплене та якесь вовкувате і ніби звіркувате княжа привіз до нас оцей князь, але ж безлічні маєтності князів Вишневецьких... Це княжа — не дуже похиле дерево... але ж сила грошей... Ой коли б залучити оце звіря до свого табору, щоб воно часом потім не наробило нам клопоту. Борони боже, як воно часом піде слідком за Криштофом Косинським та Наливайком!»

Патер своїм досвідним оком прочитав в очах і на виду княжати запеклість та завзяття, й сумні думи виникли і заворушились у його старечій голові.

Несподівано в кутку світлиці одчинились двері тихо, без шуму, і з дверей ніби висунулась червона постать єзуїта-професора, гладкого й сивого. В той час з прихожі так само одчинились двері, неначе самі, і звідтіл вийшов молодий єзуїт, незвичайно гарний, увесь в червоному, з високим білим чолом, з блакитними ясними очима, з осміхом янгола на рожевих устах, гарний, як херувим. Єремія несамохіть задивився на його. Молодий єзуїт простував до стола тихо, помаленьку, неначе линув на крилах. Але в той час коло тієї шафи, де сидів Єремія, неначе провалилась стіна, і звідтіл одразу висунувся, неначе вискочив старий єзуїт, сухорлявий, худий, як скіпка, лисий, з запалими щоками, з гострим орлиним носом. Єремії здалося, що десь в стіні одчинили склеп з-під землі й звідтіл, з одчиненої домовини встав мрець в червоній мантиї. Сміливий хлопець, небоязкий на вдачу, аж жахнувся і подався назад.

Усі ті професори вийшли буцімто випадком в світлицю й попрямували до стола тихою рівною ступою, неначе червонясті ляльки сунулись чиєюсь захованою потайною рукою. Незабаром в якихсь суточках за однією шафою знов неначе провалилась стіна, і з чорної провалини виступив, як тінь, червоний патер, з круглою, неначе гарбуз, головою, лисий, червоновидий та витрішкоокий.

Князь Костянтин окинув світлицю здивованими очима. Єремія зорив очима на всі боки, неначе він оглядав якусь несподівану сцену на театральній виставі, де несподівано піднімались по закутках завіси і звідтіля виходили червоні тіні, неначе мари. Один ректор спокійно дивився на червоних патерів: він знав, що усі ті патери підслухували за потайними дверима, котрі вели в їх сумежні покої, і теперечки усі ті патери випадком вийшли разом до світлиці, неначе змовились. Вони чули все і вже знали, яка висока особа привела до їх колегії молодого й багатого княжевича, чули й знали, що розмова вже скінчилась. Кожного взяла цікавість подивитись на князів Вишневецьких, а нетерплячка сама підвела їх руки і поклала їх пучки на клямки коло потайних дверей з м'якими, підкладеними сукном завісками.

Єзуїти поклонились старому князеві й посідали коло стола. Зачервоніли червоні сутани під здоровим чорним хрестом, залисніли голі черепа, заблищали неначе обмазані оливою обголені щоки. Тихий світ лився в довгі вузькі вікна, затінені густими грушами. Здавалось, ніби під чорним хрестом зібрались не апостоли Христові, а ерусалимські садукєї та підлесливі фарисєї з хитрими лисичими очима.

— Шановні колеги! Ходімо до каплиці й помолимося за молодого княжевича Єремію, щоб бог подав силу й тямую й хист молодому княжевичеві до наук, щоб дух святий просвітив його розум світлом до прийняття світла науки, напутив його серце до добра й правди.

Всі раптом підвелись, наче машини. Ректор пішов через світлицю й одчинив двері в подовжасту темну каплицю. В далекому кінці каплиці сів престол, обставлений срібними та золотими свічниками, сяла золота зізда над дароносицею, неначе сходилася на вечірньому обрії ясна та блискуча зоря. Ректор впав на коліна перед престолом. Патери поставали навколішки на східцях і позгортали руки на персах на молитву. На темних хорах високо під склепінням загув орган тихо, неначе нишком, неначе в густому бору зашелестів та жалібно загув вітер в густих соснах. Патери довго молились нишком; тихий гук все гув рівними низькими тонами, неначе благав небо вкупі з патерами. Тихий світ лився через зелені та

жовті шибки довгих та узьких готицьких вікон і розсипав по червоних сутанах фантастичний одлиск колоритними сутінками, плямами та смугами. Але не про Єреміїн розум, не про добро й правду була та молитва під тихий жалібний гук органа. Та молитва була схожа на благання злих духів, щоб князь Єремія став ворогом свого рідного краю й пролив ріки рідної крові. Не до бога долинули ті палкі молитви палких фанатиків: пішли вони до темних сил, котрі у пеклі аж стрибали гопака, зачувши ті неправдиві молитви з неправдивих уст на загин та кривду усій Україні.

Ректор схопивсь проворно й жваво, неначе підскочив на radoщах. Підскочив і лисий череп професора, неначе резиновий м'яч, аж залиснів синім цвітом од світа синьої шибки у вікні; підскочив і молоденький красунь Станіслав, облитий рожевим світом од рожевої шибки в готицькому вікні. Орган одразу ніби гукнув, крикнув, а потім заспівав весело, урочисто. І полились його веселі мелодії попід темними склепіннями. Сама темна каплиця неначе зраділа.

Князь Костянтин вийшов з Єремією з колегії. За ними слідком зачинялись і замикались усі двері на замки та на засови. Тим часом дворецький Коноплінський напивав кілька кватир для молодого князя. Князь Костянтин оглядів дома і зайняв житло для свого небожа в окремому домі одного багатенького купця, родом русина. Дім був на ті часи один з більших і показніших у Львові. Дворецький обставив покої багатую обставою, яка личила й подобала нащадкові славного роду князів Вишневецьких.

Незабаром поз'їжджались після вакацій студенти колегії. Багато між ними було синів українських князів та панів. Декотрі ще держались своєї віри й мови, декотрі вже попереходили на католицьку віру. Може з половина значних українських магнатів та дідичів попереходила на католицтво і сполячилась. Ці перевертні стали ворогами України і українського народу. Фанатик Сигізмунд III заповзявся зовсім зломити православну віру і навернути народ і духовенство до католицтва, спольщити Україну доостанку. До помочі його замірам стали езуїти. Вони наполягли з усієї сили на українське дворянство, духовенство й на народ.

Як демони спокусники, нашіптували езуїти нібито випадком в розмові Єремії ненависність до його віри, до його мови, і молодий гордий княжевич, як тільки вийшов з колегії, зараз пристав до католицької віри, кинув українську мову і сполячився.

Єзуїти заплескали в долоні на radoщах, що придбали такий значний добуток. Вони одправили потихеньку молебень за те... що перевернули на ворога Україні українського князя славного й багатого роду.

— Тепер ти, князю, навертай і своїх підданих на Україні до своєї нової віри, до нової вітчизни, до польської мови. Ти тепер зразець для дрібних українських панів, для темного хлопства й міщанства на Україні, а не воно для тебе. Ви, українські пани, що перейшли на католицьку віру й нашу мову, теперечки дбайте й пеклюйтесь, щоб навернути на свій зразець усю темну українську масу. Ведіть за собою слідком тих темних товаряк, «те бидло», перероблюйте їх навіть силою, а вони, як сліпці, повинні йти слідком за вами, за своїми проводирями. А коли вони не підуть, княже, за тобою, маеш в руках меч. Орудуй мечем во ім'я Христове!

Так напутив ректор колегії Єремію на прощанні, як той виходив з колегії, повернувши християнство навпаки та навиворіт. Замість єднання та братерства між двома народами, єзуїти в колегіях посіяли пекельну ненависність та ворогування. Ріки людської крові полились і... все-таки не залили того пекла...

II

Але молодий Єремія почував у душі, що не місіонерство манило його до Польщі. Не той бог змалку запанував в його душі. Він змалку вже любив війну, любив битви, любив славу, його молода честолюбна душа поривалась до чогось великого та славного, до великих славних подій на полі битви. Крики перемоги й слава були найсолодші для його.

Вийшовши з єзуїтської школи, молодий Єремія зараз вирядився за границю, щоб там навчитись військовій справі. Він довго пробував в Голландії, блукав по Рейні і скрізь, передніше за все, придивлявся до військової справи. Згасаюче в Європі лицарство манило його, неначе пишний квіт.

Пробувши кілька років за границею, надивившись на усякі дива в Європі, без міри вищої в усьому і за Польщу і за Україну, Єремія вернувся 1632 року додому.

Переїжджаючи через свої маєтності на Волині, Єремія тільки тепер, дійшовши до повного зросту, вперше запримітив, яка в його сила землі, борів, степу, сіл та панщанних людей. Він вперше почув свою силу і на Україні, й у самій Польщі. В Києві він вступив у свій ще батьківський палац і, глянувши кругом себе, почервонів од сорому. Палац здавався йому теперечки тісний, нікчемний, не вартий давнього князівського роду Вишневецьких. Його взяла досада й злість на своїх предків, неначе предки були винні в тому, що не поважали свого славного роду і не збудували палацу, вартого славного давнього роду князів Вишневецьких.

«Для слави нашого великого роду мені не подобає жити в таких печерях та ще й вітати в їх славних магнатів з Польщі й України. Мене підіймуть на сміх. Не в таких замках жили славні лицарі на Рейні, не в таких конурах жили і їх славні діди та прадіди, в яких жили мої», — подумав Єремія, ходячи по тісненьких покоях, з вузькими віконцями, з темними закутками, заставленими рядками давніх темних образів.

Скинувши з себе опіку князя Костянтина, Єремія вперше поїхав за Дніпро оглядати свої лубенські маєтності. Ті маєтності були ще більші за волинські, ім неначе й краю не було в безмежних степах. Ще його батько, князь Михайло, викликав з Київщини та Полісся людей на осаді, заводив через осадчих села та хутори понад Сулою, Удаєм, Ворсклою. Дикі поля неначе оживали; села й хутори росли; збільшувались міста: Лубни, Ромни, Прилуки, Хорол. В безкраїх степах заворушились осаді, заворушилось життя. Єремія привіз з собою шляхтичів католиків Яна Бєсядовського та свого слугу Криштофа Сіножацького, чернігівського хорунжого, настановив їх старостами та осадчими й звелів їм правити маєтностями і заселяти осадями порожні степи. Осадчі викликали людей з Київщини та Подолу, з Полісся, з Мінщини і закладали нові осаді. Лубни, давніший Олександрівськ, став вже містом. Єремія вибрав пишне місце на горах, недалечко од Лубен, над самою річкою Сулою і постановив збудувати там палац, щоб назавсіди оселитись в йому. Вольні степи манили його, неначе якимись чарами.

«Оттут мені жити на цих горах, серед вольного степу. На Волині в моїх маєтностях буде мені тісно серед тих Сангушків, Заславських, Острожських, Збаражських й інших магнатів. Тут немає магнатів. Сюди не зайде й власть короля. Тутечки мое царство й панство. В цих вольних краях буде чинитись моя одна воля. Я буду в цих степах ніби уділовим князем, який був князь Костянтин Острожський. Тут за Дніпром я буду королем в моїх безкраїх маєтностях. Ніхто

мені не стане на дорозі. Тут я поставлю палац, кращий, як у короля, заведу силу війська, піду в степи на татар, добуду слави, може візьму татарські степи, завоюю самий Крим... А тоді прибуду до Варшави, приведу своє військо, розпущу свої прапори на варшавських улицах, засліплю очі магнатам своєю силою, своєю славою, стану першим на усю Польщу, на усю Україну. От тоді знов засяє давній рід князів Вишневецьких, а потім... може мене жде й королівська корона... В Польщі це можлива річ...»

Єремія оглядав високі круті гори понад Сулою, і його думки линули все вище та вище, за ті гори, все далі та далі, за ті степи, сягали далеко-далеко, до пишного Криму, до Чорного моря, летіли за море й міри не знали. Одна велика подія, одна висока мрія підіймалась над другою й неначе намагалась дістати до самого неба й тільки там спинитись, де вже не було й кінця, й простору, де гасли найсміливіші мрії в безодні безмежності.

Єремія зійшов з ганку невеличкого домка, в котрому часом пробував його батько, навідуючись в Лубни, скочив на коня й полетів через греблю на Сулі, вилетів возвозом на гори і побіг конем по горах, по горбах та долинах, вкритих пишними старими лісами. Він задумав вибрати собі місце на тих горах для свого палацу.

День був гарячий, сонячний. Стояла суша й спека. Повітря мигало маревом, наче дрижаче живе срібло. Єремія об'їхав високі гори понад Сулою, оглядів долини і спинив коня на одній високій горі. Краса місця вразила молодого князя. Висока гора неначе спадала наниз, розсипаючись дрібними горбами, неначе устеляла себе сходами до самої річки. І горби й западини, погнуті й поламані в найвередливіші звивки, були вкриті віковичним лісом, неначе закутані в пишні зелені шати. Сула вилася нанизу срібною стрічкою по зелених лугах, по сіножатях, по густих очеретах. З-за лісів на закруті Сули виглядали верхи Мгарського монастиря. А по другий бік на горі розкинулись Лубни. За Сулою слалися скатертю зелені степи, скільки сягало око, без кінця, без краю, неначе зелене море. Степи зеленіли, а далі сизіли й зливалися з синім небом в прозорій імлі. Імла лисніла, мріла кругом небокруга, неначе фантастична мрія, і манила в далечінь, в далекі невідомі краї.

«Тут мені жити! На цьому пункті збудую собі палац лицарський, палац королівський, найкращий і найбільший за всі магнатські палаци на усю Польщу й Україну. Це мій Рейн! Це береги мого Рейну! В цих степах я уділовий потужний князь і магнат і король. Тутечки, дійсно тутечки на широкому роздолі не досягне до мене нічия воля, нічия сила, навіть королівська».

Єремія Вишневецький вернувся до Лубен, забрав старостів, забрав своїх шляхтичів військових і зараз дав загад обкопувати окопами здорове місце на горі для палаца і загадав садити на горі навкруги сади та гаї.

Неначе вітром рознеслася по Лубенщині й усій Лівобережній Україні чутка про те, що князь Єремія вернувся з заграниці католиком і вже спольщився. Духовенство й ченці в монастирях в Лубенщині стривожились. Народ сполохався. В Київщині, на Волині, в Галичині й на Білій Русі саме тоді лютували ксьондзи та єзуїти; силували всіх до унії й до католицтва, однімали силою церкви і повертали їх на костьоли; пани оддавали свої маєтності з панщанними людьми і з церквами в посесію жидам. Плач і крики народу доходили і на Задніпрянщину. І за Дніпром усі стривожились, що князь Єремія оселяється над Сулою; усі думали, що він наведе ксьондзів та єзуїтів, заведе польське військо й силуватиме до унії й католицтва.

Ченці в монастирях змовились і з переляку незабаром повтікали з монастирів за московську границю в Курський край. Славний Петро Могила з великого гніву та жалю й не писав до свого небожа: він знав його завзяту вдачу.

Київський митрополит Ісаія Копинський написав до князя Єремії послання, докоряв йому за зраду Україні й вірі, нагадував йому, що славний рід князів Вишневецьких в Чернігові держався православної віри і стояв на обороні рідного краю, своєї віри й народності. Але гордий Єремія не вважив на його послання. Не такі думки, не такі мрії зародилися й зміцніли в гордому князяті. Інші стежки до іншої слави вже визначив він собі в своїй гордій та завзятій душі.

Єремія звелів зігнати на роботу силу панщанного народу на шарварок.

На горах заворушилися люде, неначе комашня. Копали окопи, насипали здорові вали, возили цеглу, ставили частоколи.

Незабаром після того Єремія розіслав по Україні й по Волині своїх комісарів закликати ходачкових шляхтичів до себе на військову службу. В його була думка завести двірське військо таке здорове, якого не мав ні один магнат у Польщі й на Україні. Старости знов зігнали народ на шарварок. Єремія закладав коло свого палацу неначе свою Січ. Він загадав копати землянки, ставити довгі курені для нежонатих військових. Окопи й вали далеко вигналися в степ. Коло куренів викопали довгі ями, поставили муровані кабиці, замурували в кабицях здорові

казани, щоб варити страву, поставили довгелецькі стані для коней. Єремія за всім доглядав сам, усьому давав ряд. Уся його душа лежала до тих військових окопів, до тих куренів, де мало пробувати його князівське військо.

І незабаром потяглися до Лубен ходачкові шляхтичі, усякі пройдисвіти та волоцюги, що пробували на ласкавому хлібі при тодішніх магнатських дворах. Одні тяглися пішки по степах, інші їхали на шкапах, неначе Дон-Кіхоти, обірвані, закудлані й неумивані по цілих тижнях, але з диким завзяттям в очах, з гордими очима. Єремія приймав їх до себе на службу з дорогою душею. Жонатих сірачкових шляхтичів він оселяв в Лубнах, усяких нежонатих пройдисвітів та прибуд оселяв в куренях та в землянках. Усім давав він чудові степові коні, військову зброю й вбирав у дорогі шати, неначе своїх дітей, не шкодуючи грошей.

Заіржали коні в степу. Закуріли димом кабиці, завештались люде. Щодня кухарі різали воли та вівці на прохарчування цієї дикої, але гордовитої шляхетської орди. Навезли з Лубен бочок горілки та медів. Єремія сам порядкував, сам частував військових, сам сідав з цією ордою за обід надворі просто неба, на землі. В цьому таборі ніби була його уся душа. До неї линуло його серце. На широкому майдані Єремія сам вчив своє нове військо, показував, як битись на шаблях та на списах, гарцювати на конях, вчив стріляти й потрапляти та влучати в ціль: скрізь на горах розлягавсь шум, крик та галас. Іржали коні, кричали військові за чарками, за кубками, за змаганнями та бійкою, тріщали рушниці. Здавалось, ніби з далекого Сходу найшла якась нова орда, отаборилась в степу над горами на якийсь час і була наготові рушити з місця на якісь городи, і щось руйнувати, і когось воювати.

Єремія приймав до себе на військову службу в козаки не тільки католиків, але й українців і уніятів, навіть православних шляхтичів і козаків. Він ніби заводив нову Січ, але не для оборони України, а для своєї слави, для свого честолюбства.

Для свого двірського війська, для своїх слуг — дворян католиків та усякої польської челяді Єремія зараз звелів збудувати в Лубнах католицький костьол. Незабаром наїхали у Лубни з Варшави католицькі ченці. З костьола швидко став бернардинський католицький монастир. Єремія одписав на той монастир землі та сіножаті. Перегодя Єремія поставив костьол і в Прилуках. Але він осівся в Лубенщині не задля того, щоб будувати католицькі монастирі та розповсюджувати католицьку віру.

В той час пройшла чутка, що буде війна з Москвою. Маєтності Єреміїні доходили до самої московської границі. Єремія хапався набирати у військо жовнірів. В йому заграла кров. Він був радий війні.

«От тепер настав час показати мені себе! — думав Єремія. — Піду на Москву, поведу своє військо, розіб'ю москалів, наберу побідних лаврів. І швидко про мене заговорять у Варшаві. Про мою славу піде чутка по всій Польщі, а може й далі».

Воевода московський Бутурлін вступив з військом в Полтавщину і зруйнував Миргород. Загони московського війська виступили на Чернігів. Єремія вислав тисячу свого війська на москалів з паном Длотовським, але військо було побите москалями. В місяці лютому 1634 року Лука Жолкевський привів з-за Дніпра військо з поляків, литвинів, німців та українських козаків під приводом полковника Якова Острянина й пішов в Московщину на міста Сівськ, Курськ та Рильськ.

Єремія хапався, щоб захистити й обороняти свої городи й села. Він зараз пристав з своїм військом до Жолкевського, кинувся за московську границю, почав там палити московські села і випалив їх так багато, що козаки його продражнили палієм. Військо Єреміїне й Жолкевського обложило Путивль, але не могло його взяти, потім пішло на Сівськ, обложило його, пошарпало й попалило, але не взяло. Саме тоді пройшла чутка, що на Лубенщину йдуть татари. Єремія на той час забувся й про свої лаври й повернувся з своїм військом у Лубенщину, щоб одбиватись од татар. Його загони вигнали татар, але швидко потім Москва постановила з Польщею Полядівський мир і Єремії не вдалось добути собі слави в Московщині в битвах з московським військом. Він тільки показав жорстокість та дикість своєї вдачі, бо руйнував і палив, неначе татарська або давня монгольська орда. Зате ж через кілька років князеві Єремії довелось добувати собі слави в рідному краї в битвах з козаками, котрі встали на Польщу. І він добув собі слави на ганьбу славного роду князів Вишневецьких.

Завзятий фанатик, польський король Сигізмунд III постановив, силою завести по всій Україні унію. Єзуїти розсипались по Україні й силували духовенство й народ до унії. Значніші православні пани приставали до католицької віри й сполячувались. Король щедро роздаркувався, пороздавав великі маєтності на Україні значним польським магнатам. Поляки завели на Україні панщину, хапали землі вже й за Дніпром у Полтавщині та Чернігівщині, де тільки можна було захопити, загарбували навіть землі вольних козаків і козацької старшини. Народ робив на панів панщину і стогнав у неволі. Десяту частку з хліба, з пасік і з

усього свого добра селяни оддавали своїм панам. Пани оддавали свої маєтності жидам в посесію вкупі з церквами. Жиди держали в себе ключі од церков. Народ платив їм за подзвінне, за хрестини, за вінчання. Діти зоставались нехрещені, молоді жили невінчані. Польське військо стояло по селах на станціях і обдирало селян, обдирало народ, як хотіло. Пани брали, окрім податів, ще три рази на рік одсипне з кожної хати: перед різдвом, перед Великоднем та перед зеленими святками по кільки четвертів пшениці та жита, по кільки пар каплунів, качок та гусей. Їхав дідич кудись на прощу, до якого монастиря, народ платив йому за мандрівку; видавав дідич дочку заміж, панщанні люде знов платили на придане дочці. Народ стогнав у ярмі, а його ще й до того силували приставати на унію. Козаки заступились і за народ, і за свою віру, і за свої вольності, бо король та пани задумали вже знести усю козаччину. І козаки піднялись як один чоловік.

Ще до приїзду Єремії в Лубни гетьман Жмайло піднявся з козаками на Польщу 1625 року, щоб обороняти народ і віру. Через два роки після Жмайла запорозький отаман Тарас привів на Україну запорожців і знов підняв козаків на Польщу. Він засів з козаками в Переяславі, і польний гетьман Конєцпольський не мав сили вибити його з Переяслава й мусив помиритись з козаками. Повстання затихло, але воно тільки притаїлось.

1637 року козаки знов піднялись на поляків. Їх підняв гетьман козацький Павлюк Гудзан. Єремія Вишневецький почував лихо і зараз виїхав на Волинь у свої маєтності: він бачив, що в його у Лубнах мала сила, що в його мало війська, а час наставав небезпечний. Там на Волині він почав набирати на вербунок дрібних шляхтичів у своє двірське військо.

В той час, як Єремія виїхав з Лубен і набирав військо, до Павлюка пристали і задніпрянські козаки, пристала й Лубенщина. 17 жовтня 1637 року Павлюк прибув до Лубен і видав звітіль свій універсал, закликаючи усіх козаків і селян до повстання проти Польщі. Селянам він звелів виганяти католиків панів з маєтностей. Польські й сполячені українські пани почали втікати з своїх палаців. Тоді польний гетьман Миколай Потоцький повів польське військо на козаків. Під Кумейками Потоцький побив козацьке військо. 1637 року, на зимнього Миколи, козаки мусили покоритись Польщі. Павлюкові й старшині постинали голови у Варшаві. Од козаків одняли право настановляти собі гетьмана. Над ними поставили за старшого поляка комісара.

Але повстання за Дніпром не вгамувалось. Молодий Кизим, син полковника Кизима, підняв Лубенщину. Він напав на Лубни, звелів вирізати усіх католиків,

ую челядь Вишневецького, зруйнував бернардинський монастир, повбивав польських ченців і порубав їх на шматки і вивинув собакам. Двірська челядь Вишневецького замкнулась в старому замку, котрий поставив ще Єреміїн батько князь Михайло й перевіз туди сорок три гаківниці з Вишневця.

— Паліть гніздо одступника! Бийте його челядинців недовірків! — кричав Кизим на своїх козаків. — Не жалійте зрадника, бо він ось небавом наведе своїх жовнірів і буде різати нас. Руйнуйте зрадника України, поганого недоляшка князя!

Кизимові козаки підпалили католицький монастир, кинулись на замок, вирізали усіх челядинців католиків, запалили курені, в котрих жило двірське військо Вишневецького.

— Оце тобі, князю, за твое одступництво! — кричав палкий Кизим.

Польний гетьман Миколай Потоцький перевів польське військо за Дніпро й звелів хапати козаків та селян, що ходили у повстання. Він обставив шлях од Києва до Ніжина залізними палями і посадив на їх забраних козаків. Він зумисне проїхав тим шляхом, щоб подивитись на муки тих нещасних мучеників України. Поляки впіймали й молодого Кизима і забили в кайдани. Але козацька справа ще не загинула. В Січі вибрали за отамана Остряницю. Він, не гаючись, зараз рушив у Лубенщину з запорожцями. Козаки й селяне зараз поздїмали потаенці з паль покараних козаків і повтікали до Остряниці. Остряниця дійшов з військом до Голтви під Хоролом. Миколай Потоцький виїхав тоді в Пруссію й поставив над військом за гетьмана свого небожа Станіслава Потоцького. Цей Поточченко кинувся сміливо на козацький стан. Але козаки поклали в пень дві роти поляків і розбили сім корогов жовнірів. Остряниця рушив далі й став станом за Лубнами над Сулою.

Саме тоді в місяці маі Єремія привів на вербоване на Волині військо. Він прибув у Лубни і побачив тільки руїни кляштора та старого батьківського замка. Єремія розлютувався й рушив 27 мая до стану Поточченка.

Остряниця рушив з козаками далі од Лубен. Поляки погнались за ним і догнали його під Жовнином, Єреміїною слободою. Остряниця сам кинувся в Сулу, переплив і втік в Московське царство. Але козаки отаборились в кружок і замкнули в тому кружку три польські корогви. Вишневецький вдарив на табір

раз, але козаки його одбили, вдарив він удруге й втретє, а козаки все його одбивали.

Але нарешті він таки прорвав табір і замкнуті польські корогви якомсь таки та вискочили з табору. Це був єдиний сміливий вчинок Єремії в битві.

Замість Остриці козаки вибрали собі за гетьмана Дмитра Томашевича-Гуню. Єремія Вишневецький з Потоцьким вдарили на козацький табір. Козаки подались до Дніпра, стали табором над річкою Старицею, де вона впадає в Дніпро, і обкопались валом. В юні, 22 дня прибув з-за Дніпра з свіжим польським військом польний гетьман Миколай Потоцький.

Довго оборонялись козаки за окопами. Багато полягло й поляків од козацьких куль. Але польського війська було більше. В козаків не стало харчі. Почався голод. І козаки мусили йти на мир. Гуня не покоровся й втік в Московське царство з вольними не реєстровими козаками. Козаки мусили прийняти важкі для себе умовини од Потоцького: вони втратили право од того часу вибирати собі гетьмана й полковників. Поляки настановили над ними за старшого шляхтича Петра Комаровського, полковниками в усіх козацьких полках стали шляхтичі поляки. Од козаків одняли їх давні права, ще й заборонили селянам приписуватись в козаки.

Знов запанували єзуїти на Україні. Ті пани, що повтікали з України, знов повертались в свої маєтності. Народ мусив платити панам важкі податі й робити панщину. Козацька сила притихла. Єремія вернувся з недобитками свого війська до Лубен. По селах, по містах скрізь стриміли шибениці та залізні палі. Поляки ловили козаків та селян, котрі приставали до козаків, вішали на шибеницях та натикали на залізні палі. За Дніпром скрізь тянуло трупом та кров'ю мучеників, пролитою за рідний край. Єремію тішив той дух трупів та крові, неначе він набирився од його здоров'я та сили.

Молодий князь прибув у Лубни. З п'яти тисяч його двірського війська повернулось до Лубен кілька сотен. Бернардинський монастир чорнів, неначе обсмалена головешка. Старий замок його батька Михайла стояв пустою. Гаківниці, привезені його батьком і поставлені в замку, щезли. Курені для двірського війська були спалені. Єремія оглянув руїни і засичав од злості. Од того часу він став лютим ворогом козаків і свого народу.

До Єремії приступив його лубенський староста шляхтич Коляда.

— Що будемо чинити, ясновельможний князю! — сказав староста, уклонившись низенько князеві.

— Невже ще яка біда трапилась? Буде вже з нас однієї біди! — крикнув Єремія і показав пальцем на руїни кляштора та куренів.

— Це ще не все лихо! — обізвався Коляда. — Поляки вішають козаків та хлопів схизматиків по твоїх селах, а хлопи втікають в Московщину до Путивля. Вже їх втікло мабуть тисяча, коли не більше. Ми осаджуємо слободи, а слободи порожніють, пустують. Вже повтікали в Путивль і ченці з Густинського монастиря з своїм ігуменом. Насторочились до втеків і ченці з Мгарського монастиря. Що маємо чинити в такому випадкові?

— Вернути хлопів з Путивля! — крикнув Єремія.

— Вернути б, якби то вони вернулись, ясновельможний, але вони доброхіть не вернуться, — сказав Коляда.

— Гм, гм, — замикав Єремія, — погана справа: не буде кому панщини робити.

Єремія побачив, що треба змінити спосіб діяння, щоб часом його слободи не спустошилися зовсім вкрай, до решти. Він заборонив вішати людей і покликав до себе ігумена Мгарського монастиря. Саме тоді кияни обрали архімандрита Петра Могилу за митрополита. Єремії ніяково було перед своїм дядьком наvertати монастирі та народ на унію та на католицьку віру.

— Нехай ясновельможний князь втішиться, — сказав Коляда, — з Києва маю звістку, що полковника Кизима і його сина, котрий зруйнував кляштор та вирізав князівських челядинців католиків, гетьман Потоцький звелів настромити на залізні палі на горі Кисілівці перед замком. Їх настромили при самому гетьманові.

Єремія зареготався злим реготом, а потім задумався.

— Ну тепер козаки вже не мають сили, щоб бунтуватись. Ми одрубали гідри усі голови. Тепер спокійненько оселюсь в Лубнах. Козацтво загинуло навіки. Буду

писати до Путивльського воеводи, щоб вернув моїх підданих з Московщини, — сказав Єремія, — а тим часом треба поновляти те, що зруйнували козаки.

І Єремія задумав зовсім оселитись в Лубнах, щоб втихомирити край і заселити порожні землі понад Сулою. Він знов оповістив через своїх старост по Україні, щоб люде йшли в Лубенщину на слободи. З Київщини, з Волині, з Білої Русі люде втікали од панів, од ксьондзів і оселялись на пустих землях понад Сулою та Хоролом.

Єремія на недовгий час оселився в одній простій хаті. А тим часом викликані з Вишневця майстри поновили католицький монастир, збудували замок, поставили курені для двірського війська. Старости молодого князя вербували у військо гулячих убогих шляхтичів, вербували захожих німців та українців перевертнів, що поприставали до унії та католицької віри, а згодом набирали й козаків. Знов заворушились люде на високих горах. Запалало багаття. Заіржали коні. Закурили ряди печів, де готували обіди для війська.

— Оттам на високій горі поставлю собі здоровий палац, вартий славного роду князів Вишневецьких! — сказав Єремія до своїх старостів. — Поставлю міцний лицарський замок-твердиню на страх козакам, хлопам і татарам. Я покажу, що князі Вишневецькі міцніші за міцний камінь, не тільки за козаків та хлопів.

Князь викликав майстрів з Варшави і з-за границі.

Незбаром наїхали майстри. Єремія сипнув батьківськими та дідівськими червінцями, неначе половою, — і надиво здоровий та високий палац виріс за одне літо на горах, неначе якимсь дивом. Незабаром майстри поновили й католицький монастир. Знов наїхали з Польщі нові патери. Православні ченці по монастирях знов стривожились, вглядівши здоровецький палац, схожий на твердиню, й догадавшись, що князь Єремія має гадку оселитись в йому, а не у Вишневці на Волині. Вони злякались такого страшного сусіди, небезпечного для їх монастиря й для благочестивої віри. Вони боялись, що тепер Єремія, заводячи католицький монастир, пооднімає од монастирів землі, надаровані предками молодого князя, православними князями Вишневецькими. Боялись ченці, щоб Єремія вкупі з патерами не заходився наvertати їх і усей народ до унії.

Ігумен Густинського монастиря поїхав до Єремії просити, щоб князь затвердив удруге своїм записом землі за монастирями.

— А мені байдуже про вас! Живіть собі там до моєї ласки! — сказав двозначними словами князь.

«Ласка кожного пана висить на волосинці, а як увірветься, тоді геть з маєтності к чорту!» — писав густинський ігумен до ігумена Мгарського монастиря.

Ігумени Густинського та Ладинського монастирів вже тоді були повтікали з ченцями в Московське царство в Путивль, ще й перекликали до себе ченців Мгарського монастиря. За ними утікали й селяни з слобід.

Єремія побачив, що діло виходить погано, покликав до себе мгарського ігумена і заспокоїв його. Мгарський ігумен зараз таки написав листи в Путивль до втікачів-ченців, ще й кепкував з їх, що вони перелякались якоїсь унії.

— Чого ви так злякались тієї унії? Хіба вона з рогами, чи з цибатими ногами, чи з вусами, чи з здоровою бородою. Невідомо, чи вона пішки ходить, чи їздить.

«Ет! Клопоту мені з якимись ченцями! Мені треба вгніздитись тут в Лубенщині, осістись тутечки назавсіди, залюднити порожні степи, розвести господарство й придбати грошей, силу грошей! Це моя сила! З цих степів поллеться в мої скрині золото річкою. Тоді я заведу військо, як уділовий князь, заведу двадцять, тридцять тисяч війська й стану найдужчий і найвищий за усіх магнатів, буду верховодити шляхтою, магнатами й королем. Польща підхожа до моєї вподоби, до моїх замірів, до моїх планів. Мене ніхто не скине з місця, як козаки скидають своїх гетьманів. Україна з гетьманством, з козаками мені не припадає до вподоби. Якась там нікчемна, гидка чорнота, якісь сіромахи будуть надо мною верховодити. Не бажається мені стати козацьким гетьманом, яким був мій дід Байда Вишневецький. На козацьких радах якийсь там Грицько, якийсь Павлюк крикне тобі в вічі: «Клади булаву!» Якийсь Крутихвіст, якийсь Задериморда скине тебе з гетьманства й видере з твоїх рук булаву. Плюнути мені на такі ради! Не варті вони княжої слини! Я сам візьму свою булаву і ні перед ким не покладу її. Моя гетьманська булава — то землі безмірні, безліч грошей, військо. Он де моя сила! А з цим я добуду й слави, а може й корони... Це багато вартніше за якусь гетьманську булаву. Козацькі порядки, козацький мужицький уклад противні мені! Я їх ненавиджу. Польща — це рай задля панів: там, тільки там у Польщі мое царство, мое й панство... Козаків, їх гетьманів, усю Україну треба знищити і вбити на смерть... Але треба задля цього маєтностей силу! грошей силу! війська силу! Я повигоню з Лубенщини усіх, навіть польських панків та панів, повидираю в їх землі силою, зберу військо, стану міцно на Дніпрі, потім піду далі, стану в

Варшаві, викину свій стяг, стяг князів Вишневецьких, Ольгердовичів! І тоді нехай потягається зо мною магнатство! Нехай повойдується зо мною сам король!.. Але задля цього треба поріднитись з польськими магнатами... Треба вибрати собі жінку з роду, вартного князів Вишневецьких».

І князь Єремія, покинувши усю господарську і військову справу в Лубенщині на руки вірного старости Якуба Коляди, полетів до Варшави. Його палка нетерпляча вдача несла його, наче на крилах, до призначеної високої мети, до високої ролі.

«Тепер козаки побиті, — думав Єремія, ідучи до Варшави. — Їх сила впала й не підніметься. Край заспокоївся. Скрізь безпечно. Хлопи будуть послухати і робити панщину. Час мені ставати до свого діла. Час мені йти вгору, підніматися високо, як тільки мога! Час мені вступити в королівський двір, забрати од короля якусь значну посаду, сісти на якомусь старостві, або стати воеводою, втиснутись між магнатів і... підгорнути їх усіх під себе та й верховодити над ними і в Польщі, і в Литві, і на Україні. Час мій настає. Моя душа, мое серце почуває це добре. Слава й честь жде мене й, коли не діждеться, то сама завітає в гості до палацу князів Вишневецьких, до князя Єремії. Я побив козаків: вже блиснуло проміння моєї слави і досягло до Варшави, до двору. Вже чутка про Старицю й Путивль долинула туди!»

І в палкій Єреміїній голові манячіли великі битви, славні його вчинки в битвах, йому привиджувалось, що він вже вчинив якісь славні події і його жде уся Варшава, висипле йому назустріч, заглушить його вуха радісними криками; що його сподіваються усі магнати й сам король, привітають його в королівському палаці, гукнуть «vivat» на сеймі йому назустріч, засліплені й зачудовані його славними вчинками, а панни й панії в білих кунтушах та сукнях стрінуть його з вінками в руках, обсиплять йому стежку квітками і заспівають гімни в його славу.

III

В кінці серпня 1637 року у Варшаві ждали приїзду молоді королеви Цецілії Ренати, сестри австрійського цісаря Фердинанда III. Вже на 37 році свого життя Владислав IV задумав оженитись з дочкою покійника Фердинанда II, австрійського цісаря, й сестрою його сина, молодого цісаря Фердинанда III. Він послав до Відня своїх посланців. На чолі посланництва поїхав менший королів

брат Ян Казимір. Цісар з великою охотою згодився видати свою сестру за короля. Місяця серпня, 9 дня 1637 року, Фердинанд III поблагословив Цецілію Ренату на вінчання з королем Владиславом, і її зараз, по тодішньому звичаю, повінчали з королевим братом Яном Казиміром, котрий заступав на той час місце брата. Цецілія Рената через три дні виїхала до Польщі з польськими посланцями. Тірольська ерцгерцогиня Клавдія, вже літня людина, поїхала проводити молоду королеву до самої Варшави.

З великою пишністю зустріли королеву польські магнати та біскупи на польській границі в розкішному наметі й проводили її в Краків і далі до Варшави. Поїзд став на одпочинок за 18 верстов од Варшави в містечку Ілжах. Король Владислав виїхав в Ілжи назустріч Цецілії, привітався до неї й вернувся до Варшави. Поїзд рушив далі й знов став на одпочинок в Уяздовському палаці коло самої Варшави. Тут королеву одвідали королів брат Карл, що був біскупом Вроцлавським, та королева сестра Ганна Констанція. Назустріч королеві виїхала з Варшави велика сила польських панів та паній, виїхали й чужоземські посланці. Королева в'їхала у Варшаву з великою церемонією. За її позолоченою каретою їхали карети магнатів, такі ж самі багаті та пишні, як і королівські, обковані сріблом, оббиті шовком та оксамитом. Поїзд був здоровий і надто пишний. Молода королева та ерцгерцогиня Клавдія здивувались розкоші та збиткам польської шляхти. Брат Цецілії Фердинанд дав за нею приданого всього 100.000 гульденів. Цього приданого не стало б на карети, коні та оксамити для тих польських магнатів, що проводили молоду німецьку королівну до Варшави.

Кругом карети королеви гарцювали верхи на чудових конях молоді сини польських магнатів. Сідла на конях та чепраки були облиті золотом, обсипані перлами. Дорогі оксамитові ясні кунтуші, облямовані золотом, пера на шапках, обсипані брильєнтами, срібні й навіть золоті підкови та остроги на закаблуках, кінська зброя, облита сріблом, — уся ця розкіш зачудовала молоду німецьку королівну. Розкіш здавалась незмірна і неймовірна навіть багатим чужоземцям і заграничним посланцям. В каретах сиділи жінки та дочки польських магнатів, убрані в шовкові та оксамитові убрання. На весь поїзд неначе впав з неба золотий та срібний дощ і розсипався й розлився по оксамитах, по шовках та дорогій парчі, розсипався й перемішався в одну колоритну блискучу масу червоних, жовтих та зелених кунтушів, і блискучих позолочених карет, і дорогих баских коней усякої масті, з сідлами, обсипаними перлами, вишитими золотом.

На чудовому вороному коні коло самої королівської карети гарцював молодий князь Єремія Вишневецький. Кругом карети їхали верхи на баских конях сини

значніших магнатів та князів, але ні в одного з їх не було такого чудового баского коня, такої багатой зброї на коні, такого багатого убрання. Єремія торкав під боки свого гарячого коня золотими острогами. Кінь ставав гопки, як скажений, завертав голову назад і маяв на вітрі блискучою чорною гривною, неначе й його збурювала пишність королівського поїзду.

Позад королеви тихо посовувались рядки карет з жінками та дочками значніших польських панів. В одній кареті сиділа молода Гризельда, старша дочка коронного канцлера Фоми Замойського. Вона окинула очима блискучий кортеж з молодих магнатів, котрі роем вились кругом карети Цецілії Ренати, і примітила Єремію. Вона його бачила вперше: князь Єремія недавно прибув до Варшави, ставився в палаці перед королем, і як він був з роду славних князів Вишневецьких, то король ласкаво прийняв його до свого двору.

«Яка пишна фігура на коні! — подумала Гризельда. — Яке убрання, скільки золота й перлів розсипано на його кунтуші, на сідлі, на усій зброї! І хто такий цей молодий лицар? І де він взявся у Варшаві? Це, певно, якийсь чужоземець з Франції або з Риму, з королівських двірських. Треба буде спитати, хто він такий, як прибудемо до двору».

Єремія ледве вдержував страшного коня за поводи. Кінь гарцював, як навіжений, ставав дибки, крутився, як птиця в клітці, на усі боки. Поли червоного шовкового кунтуша, червоні оксамитові рукави, засукані до плечей, метлялись од вітру. Єремія сердився на непокірливого коня. В його очі зайнялися й блискали гнівом.

«Пишна фігура! Ой коли б мені подивитись на його очі», — думала Гризельда, виглядаючи у вікно карети на Єремію. От кінь крутнувся убік, майнули чорні кучері, блиснули чорні очі, ні! ніби карі... — «Який в його сміливий погляд! Це, певно, італіянець або якийсь венгер з Семиградії», — подумала Гризельда й вже не зводила очей з чорнявого Єремії до самого королівського палацу.

Довгий блискучий поїзд тихою ходою посовувався до королівського двірця по вузьких вулицях. Рядки низеньких домків, критих черепицею та драницями, а подекуди й соломою, мали без міри велику супротивність з розкішним блиском поїзду. Здавалось, ніби якимсь чудом таке позолочене й поцяцьковане перлами диво блиснуло серед смітника або десь серед села, або на місці, вкритому пилом та сміттям. Міщан та жидів на вулицях стовпилась велика сила! Вони стояли двома довгими рядами вповдовж узеньких улиць і тільки витріщали очі на поїзд. Позолочені карети, дорогі коні, шаблі в золотих піхвах, дорога

упряж, обкована сріблом, карети та екіпажі, оббиті всередині шовком, золото, срібло й перли на магнатах — усе те сяло, облите ясним світлом сонця. Червоні, жовті, зелені й сині кунтуші, облямовані золотом, неначе дивовижні квітки манячіли перед здивованими міщанами. Вони ще зроду ніколи не бачили такої розкоші серед польських старих магнатів за передніших часів! Жидки з жадобою в очах позирали на золото й перли на людях та конях і тільки цмакали з дива губами.

Розкіш вже запанувала в ті часи в Польщі. Шляхта вже втратила давню лицарську вдачу і давню простоту і стала зовсім нестатковитою. Давня завзятість та статковитість, давні прості звичаї вже тоді випахались в неї до решти. Вже запанувала розкіш у всьому. Шляхта жила так розкішно, що навіть чужоземці дивувались. Ця розкіш в убранні, в їжі й напоях наводила смуток на старосвітських панів — лицарів, котрі ще недавно їздили на простих драбинчастих возах і одягались в кунтуші з простого сукна. Старі шляхтичі, поглядаючи на той блискучий поїзд, тільки хитали головами.

— І де вони понабирали стільки срібла, золота, перлів та оксамитів? — гомоніли міщани, дивлячись на те диво.

— Обдерли своїх хлопів, бо завели страшну панщину, грабують і беруть в хлопів все, що тільки схотять. Це все багатство — то праця хлопів, — обзивались деякі старі міщани.

Король Владислав V стояв на дверях палацу й дожидав королеви. Коло його стояли натовпом старі магнати та шляхтичі в багатих уборах. Хоч Владиславові було тоді вже тридцять сім років, але він був ще молодий на взір та гарний з лиця, білявий та ясноокий. Довге русяве волосся спадало кучерями на плечі. Борода була коротка по тодішній шведській моді. Довгі прямі вуси надавали мужності делікатній спанілій фігурі короля — родом шведа.

Королівська карета стала коло дверей. Музики вдарили на привітання молодій королеві веселого маршу.

Король Владислав взяв під руку молоду королеву, повів до чималої тронної зали, вивів по сходах до трону, посадив її на троні. Двірські дами стали по один бік трону, магнати стали по другий бік. Деякі сенатори промовили поздоровні промови латинською мовою. Біскуп Яваринський відповідав їм за королеву, хоч

сама королева й розуміла латинську мову і вміла навіть нею говорити. Молоді сини магнатів стовпились натовпом коло порога. Єремія Вишневецький, як потомок давніх литовських князів, став поперед усіх і гордим оком зорив по світлиці на молодих двірських дам. Ненароком його гострі очі впали на Гризельду Замойську. Вона була найпоказніша між усіма дамами, висока, поставна, плечиста та рівна станом, як тополя. В блакитній сукні, в пишному вишневому кунтуші, з золотими позументами, в золотій діадемі на темно-русих розкішних косах, Гризельда Замойська була велична на взір, неначе якась цариця. Єремії здавалось, що не Цецілія королева в тих пишних палатах, а Гризельда, що Гризельді подобало б вийти по сходах і сісти на троні на місці невеличкої сухорлявої німкені Цецілії. Гризельда підвела ясні очі й гордовито поглядала на блискучий натовп синів багатих магнатів, її гордовиті очі неначе промовляли до їх: нема між вами ні одного такого, котрий припав би мені до вподоби, нема між вами ні одного мені до пари; усі ви не варті мого ласкавого слова, мого ласкавого осміху, ви не для мене...

Після коротких промов король почав знайомити молоду королеву з магнатами та чужоземськими посланцями. Довгий ряд блискучих кунтушів заворушився. Магнати один по другому виходили по сходах, цілували королеву в руку, ставши, давнім лицарським звичаєм, на одне коліно. Перед Гризельдиними очима довгим рядом заманячили то сиві, то чорноволосі чуби на підголених головах, товсті червоні лица з довгими сивими кудлатими вусами, котрі нахилились до Цеціліної руки. За магнатами виступили молоді сини магнатів, і на чолі їх гордо виступав Єремія.

— Князь Єремія Вишневецький з славного роду Ольгерда литовського князя, — промовив король до королеви.

Гризельда почула ті слова й пильно придивилась до молодого князя. Єремія стояв перед тронем, пишно убраний, в червоному оксамитовому кунтуші, в червоних сап'янцях, вишитих золотом, з золотими підківками. При боку висіла шабля в піхві з золотим держалном, обсіпаним дорогими камінцями. Високий, рівний станом, бадьористий, чорнявий, аж смуглявий, він одразу вразив Гризельду і своїм станом, і грізними чорними блискучими очима, і пишними чорними кучерями.

«Це той самий, що гарцював на чудовому коні в поїзді. Він не чужоземець... Яка пишна фігура! Які дивні чорні очі, неначе в того волоха! Який гострий, грізний погляд! Скільки в йому огню! Який блиск!» — подумала Гризельда і в гордої

магнатки десь узявся ласкавий погляд в гордовитих очах; а легенький осміх сам злетів з її повних малинових уст, неначе листочок спав з пишної троянди, зірваний легесеньким вітром, заманячів у повітрі й в одну мить сховався десь в зеленому листі.

Єремія поволі ступив на сходи трону, став на одне коліно, нахилив кучеряву голову й поцілував королеву в руку. Золота шабля черкнулась об поміст і легенько забряжчала. Єремія підвівся, вирівнявся на весь зріст, підвів гордо голову і оступився. Він повернув голову, повів очима, глянув на Гризельду, і в його здорових очах блиснули іскри, чорні брови неначе звело до купи і між бровами майнув зморшок, цупкий, твердий і гострий. В лиці виявилась мужність, сміливість.

Гризельда впіймала той мужній гострий погляд і їй припав до вподоби такий погляд, припали до серця такі очі, чорні, блискучі, гострі, як ніж, ріжучі, як гостра козацька шабля. Щось одразу заворушилось в її серці, гостре, різке, але приемне, неначе в гарячу літню спеку звідкільсь пахнуло гострим холодним вітром в самісіньке її лице й різнуло і разом з тим прихолодило його серед важкої духоти важкого гарячого дня.

Єремія одійшов од трону й став серед блискучого та лиснючого натовпу, гордо позираючи на церемонію. Гризельда не зводила з його очей.

«Чи янгол з неба оце з'явився мені серед цього пишного натовпу князів та магнатів, чи демон з пекла прийняв лицарський пишний, чудовий вид і вмішався серед молодих магнатів, щоб одразу і так несподівано стривожити мою душу? А душа моя стривожена. Серце одразу заворушилось. Не можу одвести очей од його грізного, трохи навіть страшного виду. Яка краса в тих чорних кучерях та смуглявих рум'янцях! Які різкі та гострі очі! Це демон, але демон з неба, з одлиском якоїсь незвичайної краси. І ніби не дуже гарний з лица, і який чудовий з очей, з брів, з чола! Я люблю таку демонську красу, тільки таку. Чимсь гарячим, палким пахотить од неї», — подумала Гризельда.

І вона вже не дивилась ні на церемонію, ні на королеву, не бачила, як ворушились магнати, як манячили їх підголені товсті голови. Усе разом неначе зникло десь сперед її очей. Усе неначе вкрилось туманом перед очима молодій гордовитій панни: і трон, і король, і королева на троні. Неначе зник десь усей блискучий натовп. Гризельда почувала, ніби вона стоїть сама, а проти неї стоїть тільки один він, а кругом його порожній простір без людей, без світа, без повітря,

без шелесту двірської ворушні.

Королева встала з трону. Король поклонився до світлого збору і звелів збиратись в двірській каплиці, де він мав брати шлюб з Цецілією. Гризельда тільки тоді опам'яталась, неначе прокинулась од приемного, пишного сну, повного чарівних мрій.

Натовп поволі виходив до другої світлиці, поклонившись королю й королеві. Двірські дами перемішались з кавалерами. Пішла розмова, несмілива, тиха, здержна. Двері каплиці одчинили. Світили свічки на престолі. Біскуп одягався в свої церковні убрання. Магнати здоровкались, розмовляли стиха; панії й панни шепотіли, розмовляли пошептом трохи не на вухо одна одній. Коронний канцлер Фома Замойський, вже старий, з сивою чуприною серед голови, але ще здоровий та кремезний, тихо розмовляв з Єремією Вишневецьким. Угледівши свою дочку Гризельду серед паннів, він узяв Вишневецького за руку, підвів до Гризельди і промовив:

— Моя люба Гризельдо! Недавно на нашому варшавському небокрузі зійшов новий молодий місяць: приїхав до королівського двору князь Єремія Вишневецький, славного руського роду, але віри католицької. Найясніший наш отець, король полюбив його; полюбив його й я, — промовив Замойський.

— Князь Вишневецький! — аж крикнула Гризельда. — Чутка про твою, князю, славу давно доходила до нас, але мені довелось оце побачити тебе вперше; я їздила за границю, була оце при дворі найяснішого австрійського цісаря й проводила молоду королеву до Варшави. Не диво, що мені не довелось тебе й досі бачити.

— Я не так давно прибув до Варшави, ласкава панно Замойська, щоб ставитися перед очима нашого найяснішого короля. Король привітав мене дуже щиро й ласкаво. Ще ласкавіше привітав мене твій славний панотець, за що йому од мене сердечна подяка, — сказав Єремія й поклонився Замойському.

Єремія стояв проти вікна. Ясний світ лився на його вид, сипавсь на дороге убрання. Він стояв неначе серед сєева. Гризельда почувала його силу й завзятість так, як відчувають лицем гарячий промінь сонця. Вона була ладна мерщій одвести очі од його, так вражала її та сила. Але незабаром після розмови та привітання Єреміїні гострі очі стали ласкавіші. І Гризельда милувалась тим

ласкавим поглядом, який часом вихоплюється в найгостріших жорстоких очах в рідкі години, коли часом випадком і в твердому черствому серці майне промінь ласки й кохання.

— До нас доходила чутка про твої славні вчинки в битвах з козаками за Дніпром під Лубнами та над річкою Старицею, — обізвалась Гризельда.

— Князь Єремія бував в битвах і з московитами вкупі з славним Лукою Жолкевським, випалив і знищив силу московських сіл, — сказав старий Замойський.

— Мені дуже, дуже приємно бачити молодого князя, що вже вславився в битвах в таких молодих літах, — сказала Гризельда. — Кажуть, що козаки бились на одчай з нашими полками, але ти, князю, все-таки переміг їх силу.

— Я ладен стояти з мечем щодня, щогодини для оборони нашої дорогої вітчизни Польщі, для оборони нашої католицької віри, — говорив Єремія, похопившись виявити свою ревність до Польщі та католицизму.

Він знав, що на його вважають при дворі як на неофіта й недавнього перевертня, і боявся, щоб Замойський та його дочка не подумали часом, що він зостався українцем і затаїв в душі спочування до козаків та прихильність до рідного краю.

— Ми дуже раді цьому, — обізвався старий Замойський, — українські князі та магнати повинні ставати вспіл з нашою шляхтою, якої б віри вони не були: чи благочестивої, чи католицької, чи кальвінської та социніянської. Найліпше було б, якби українські дворяни та магнати вкупі з литовськими стали однієї віри з нами.

— І я такої думки, — сказав Вишневецький, — я задля того й став католиком.

— І поляком?.. — несміливо обізвалась Гризельда.

Єремія замовк: йому було байдуже, чи він українець, чи поляк: віра була задля його одна формальність, без котрої йому не можна було досягти до визначеної для себе високої мети. Він окинув очима Гризельду і пильно придивився на неї. Вона була на вроду не погана, але й гарною не можна було її назвати. Панна Замойська була русява. Розкішні заплетені коси двічі обвивали її чималу голову.

На голові блищала невисока діадема, обсипана брильєнтами. Темно-сірі чималі очі були холодні й тверді, як сталь. В широкуватому лиці, у високому чолі виявлялась чоловіча енергія й завзятість. В сталевих очах світився чоловічий розум. Уся її висока плечиста постать нагадувала постать амазонки або статую пишної Юнони.

Єремія окинув очима увесь збір пишних паній та панянок. Між ними багато було панянок, гарних, білявих, делікатних, з янгольською красою. Але Єремії чомусь не припадала до вподоби делікатна панянська краса. Гризельда стояла серед того світлого пишного збору, неначе королева над усіма тими гарненькими, легенькими панночками, неначе вони усі належали до її двору, сновигали кругом неї, запобігаючи її ласки.

«Оттакої мені жінки треба! Тільки така, як Гризельда, заслуговує стати княгинєю Вишневецькою. В її вроді є щось царське, неначе вона і вродилась, і хрестилась королевою, і на вдачу вдалася в королеву. Вона, одна вона тутечки варта мене, мене, князя Вишневецького. Усі ці панянки якісь дрібненькі, мізерненькі, легенькі, гарненькі, неначе пташки в садку; і щебечуть вони, мов пташки, і слова, і мова в їх пташина. А в Гризельдиних очах виявляється щось лицарське, вище», — думав Єремія, перебираючи очима панянок.

— Моя кохана Гризельдо! треба нам зайняти місце в каплиці заздалегідь, бо натовп великий, от-от швидко вийде король з королевою, — промовив старий Замойський. — А ти, князю, не забувай мене, старого, прибувай до мене в гості. Оце недавнечко моя дочка прибула до моєї господи. Моя хата повеселішала.

— Дуже, дуже дякую ясновельможному панові канцлерові за ласку, — обізвався Вишневецький на прощанні.

Гризельда пішла повагом слідком за батьком до каплиці. Вона йшла горда та пишна, поміж рядами дрібненьких панночок, неначе біла лебедиця попливла. Єремія несамохіть задививсь на її пишний стан, на кремезну постать.

«Треба й справді частіше навідуватись до старого Замойського та придивлятись до панни Гризельди. Ні гарна, ні погана, але яка величність в її постаті! Які розумні в неї очі! І говорить повагом! розсудливо й помірковано, не лепече, як інші панночки лепечуть, якось по-пташиному».

В той час, як Єремія стояв і балакав з старим Замоїським та його дочкою, блакитні очі Домініка Заславського слідували за кожним його рухом. Тільки що Замоїський з Гризельдою вийшов з покоїв, Домінік Заславський кинувся до Єремії, розвів руки, щоб його обняти, і крикнув радісно:

— Чи впізнаєш мене, давній колего?

— Ні, не впізнаю, — обізвався знехотя Єремія, хоч і говорив неправду.

Він наглядів серед натовпу Домініка Заславського і впізнав його. Але до його вже дійшла чутка, що Заславський вчащає до господи старого Замоїського й увивається коло Гризельди. Годину передніше він признався б до свого давнього товариша в єзуїтській колегії у Львові, але теперечки, як він углядів Гризельду і згадав, що Домінік Заславський давно топче стежку до Гризельди, він став чогось йому неприємний. Єремія стояв гордо піднявши голову, холодний, байдужний, неначе неприступна стрімка скеля... і гордо позирав на Домініка.

— Невже я так постарівся, що мене й впізнати не можна? — спитав Заславський зачудовано.

— Не впізнаю, — гордо обізвався Вишневецький і насупив густі чорні брови так, що вони зійшлися до купи на перенісці.

На палкого веселого Домініка неначе одразу хто вилив відро холодної води: він опустив руки. Очі з веселих стали такі здивовані, неначе він гадав побачити світлого янгола, а замість його висунулась з-під землі рогата морда самого сатани.

— А ми ж у Львові колись жили вкупі в одному домі й вчилися укупі в колегії. Невже я так змінився?

Єремія придивлявся до Заславського, неначебто й справді впізнавав його. Перед ним стояв високий на зріст, але тоненький станом Заславський, білявий, аж білий, з білим, як у панни, лицем та тоненькими рожевими устами.

— Я Домінік Заславський, твій давній колега в єзуїтській колегії. Певно ж я дуже змінився теперечки, коли мої давні колеги мене не впізнають. Чолом тобі, князю!

— сказав Заславський і подав Єремії руку.

Єремія взяв його за руку, але й слова не промовив. Вид його був гордий. Чорні брови, що й без того зрослись вкупі, стали насуплені й неначе говорили: одкаснись од мене, хлопче; ти не вартий того, щоб князь Вишневецький чоломкався з тобою й навіть говорив до тебе.

Веселий Заславський на radoщах, що вступився з давнім колегою славного роду, говорив до Єремії надто голосно. На їх обох звернули увагу, їх обступили молоді сини магнатів. Старі батьки насторожили вуха.

— Невже ти, Єреміє, забувся, як ми вештались по львівських ulицях, як слідували за львівськими красунями. Чи пам'ятаєш панну Зволінську? — говорив веселий Заславський.

— Я такої нісенітниці не пам'ятаю. Але тебе оце таки пригадав. Це правда, що ми рік чи що вчилися вкупі з тобою у Львові. Це я пригадую, — знехотя обізвався Єремія.

Заславський прикусив язика й почервонів: він примітив, що гордий Вишневецький якось наче нехтує ним.

— Коли ти такий гордий, що не хочеш мене знати, то бог з тобою. А мені приємно, що я з тобою вступився й тебе тут побачив, — сказав Заславський.

— Я не гордий і я... так само радий, що впізнав тепер тебе, свого давнього колегу. Але ти дуже змінився, неначе не той став: ти виріс, і дуже виріс, і якось вилюднів, не то що змужнів... — знехотя заговорив Єремія, але тон його мови був гордовитий, неохочий, трохи неласкавий.

— Князь Єремія гордовитий, — зашепотіли кругом магнати та їх молоді сини, — не хоче признаватись до своїх давніх товаришів; певно гордує ними, бо багатир на всю Польщу і з славного роду князів Вишневецьких. Може й з нами не схоче знатись, бо дуже багатий. В його сіл та міст на Волині й не злічити, ще й до того його батько Михайло загарбав собі за Дніпром усю Лубенщину.

— Ти, Єреміє, славного роду і незліченно багатий. Тут, при дворі нашого найяснішого короля, тобі випаде славна роль, — сказав одкрито молодий Заславський. — Давно треба було б тобі приїхати до Варшави і стати вхожим до двору.

— Я довго їздив за границею, щоб вивчитись військової науки, а потім обороняв свої лубенські маєтності од московського та козацького нападу, — обізвався Єремія.

— Ми чули про твої битви з московитами та козаками. Слава про твої військові вчинки дійшла й до нас аж у Варшаву. Я завидую тобі, князю, завидую твоїй славі, — обізвався веселий князь Заславський.

— Настане твій час, то й ти здобудеш лаври на полі битви. А мій час вже настав задля мене. Багато поклав я ворогів на полі битви; багато покотилось їх голів для оборони нашої дорогої Польщі й наших шляхетських прав та привілеїв, — сказав гордо Вишневецький і окинув гордими гострими очима сивоусів і безусів магнатів, — не знаю, чи траплялось кому і з наших старих шляхтичів повалити на землю стільки ворогів Польщі, скільки я їх повалив.

Старим сивоусим магнатам така річ молодого князя не припала до вподоби. Вони понадимались і мовчки крутили сиві вуса. Заславський спустив очі додолу. Він був чваньковитий. І його брала заздрість до слави Вишневецького.

— Гордий цей молодий Вишневецький. Він має на думці заткнути за пояс та кинути під лаву нас, старих, — шепотіли між собою старі магнати. — І московитів він не побив, і козакам під Лубнами мало нашкодів, а вже кирпу дере вгору, задирає носа перед нами старими.

— Не забувай же мене, давній товаришу, і не минай у Варшаві моєї господи, — сказав Домінік Заславський до Єремії на прощанні.

— Добре, — обізвався Єремія. — Прошу одвідати й мене у Варшаві й у Вишневці.

Домінік Заславський вийшов з світлиці задуманий. Йому вже давненько сподобалась Гризельда Замойська. Він частенько навідувався до старого Замойського в гості. Гризельда була ласкава до його. Але тепер, після того, як вона познайомилась і розмовляла з Єремією, він примітив якусь тривогу в її

холодних очах, примітив несподіваний рум'янець на щоках. Він постеріг, що з Гризельдою щось трапилось, що вона якось ніби трохи змінилась.

«Не така вона буває, як розмовляє зо мною. Вона завсіди спокійна, рівна, розсудлива, поміркована й помірна в розмові. Ніколи я не запримітив, щоб вона до кого осміхнулась, щоб коли почервоніла. А як заговорила з Вишневецьким, десь для його взявся осміх, десь узялись рум'янці; очі заблищали й повеселішали...» — думав Заславський, помаленьку йдучи до каплиці через рядок покоїв королівського палацу.

Незабаром король з королевою увійшли в каплицю й стали перед престолом. Примас Польщі біскуп Ян Венжик знов вдруге повінчав особово Владислава з Цецілією. Оповістили, що король буде коронувати Цецілію другого дня в соборі святого Яна.

IV

Гризельда вернулась з батьком додому, увійшла в покої й сіла край вікна в невеличкій своїй кімнатці. Вікно виходило в старий садок, садок слався наниз по невисокому горбі й доходив до берега Вісли. Гризельда не роздягалась, сіла на стільці й задумалась. Сонце вже стояло на вечірньому прюзі. Берег Вісли вже тонув у тіні, а за річкою сонце ясно освічувало густі бори, зелені луки. Вісла лисніла, неначе була скляна. Надворі було тихо-тихо. І в палаці й надворі не чуть було ні найменшого гуку та шуму. Після пишних двірських церемоній, після шуму та галасу на улицах коло королівського палацу Гризельді здалося, що якась сила перенесла її в далекий тихий край, в тихе село, в якусь мертву пуцу. Думки її тихо заворушилися. Руки лежали на колінах, неначе мертві. Гризельда й голову похилила.

В покоях було тихо, мертво, а Гризельда не могла заспокоїти своєї стривоженої душі. Перед її очима все неначе ворушилися якісь люде, якийсь блискучий натовп, манячіли кольорові кунтуші та дамські пишні сукні, лисніло золото, мигали очі, чорні брови. Все те ворушилось, як зграя голубів в тихому синьому небі, без шуму, без гаму, неначе натовп мрій. І серед того натовпу повсякчас виникав смуглявий Єремія, неначе повний місяць виникав з чорних хмар. Він неначе й тепер стояв тут перед нею в тісному покої й дивився на неї гострими

палкими очима. Його голос, міцний та різкий, неначе й тепер лунав в її душі. Вона неначе бачила перед собою його міцну постать, пишний убір, густі чорні кучері, чорні рівні високі брови, що ніби зрослись до купи. Гризельда думала про його й неначе замерла на місці.

Двері рипнули. В кімнатку увійшла її нянька, стара Ганна, проворна й смілива баба. Гризельда, прибувши з батьком з Замостя до Варшави, взяла з собою й Ганну з кількома дівчатами горнишними та швачками.

— Панно Гризельдо! — промовила Ганна. Гризельда аж кинулась неначе спросоння.

— Оце, як ти мене злякала, — тихо обізвалась Гризельда.

— Чого це ти, панно, сидиш і не роздягаєшся? Може ждеш до себе гостей? — сказала баба.

— Ні, Ганно! Не жду я цього вечора нікого до себе. Та коли б хто й одвідав мене ввечері, то я не вийду до світлиці: я дуже втомилась сьогодні. Поклич горнишних. Я хочу роздягатись і піду в садок.

— Щось там та було в королівському дворі, що ти вернулась така стурбована та задумана, як ніколи такою не верталась додому. Певно, бачила князя Домініка, — сказала Ганна з легеньким натяканням.

— Дай мені покій з тим Домініком. Я втомилась, аж тлінна стала, — знехотя обізвалась Гризельда.

Дві молоді дівчини, привезені з Замостя, допомогли Гризельді роздягтись, поздіймали з неї золоті прикраси. Гризельда накинула на себе легенький літник-кунтуш і вийшла в садок.

Вже сонце сховалось за ліси, вже й тінь впала на Віслу, на завіслянські бори, а сиза імла вкрила береги, неначе наміткою, а Гризельда все ходила по садку і не примітила, як смерклоось надворі, як вогкий туман обкropив її русяві важкі коси на голові срібними крапельками.

Вже пізно вернулась вона в покої, не сіла за стіл вечеряти й пішла в свою кімнатку, ховаючись од людей з своїми думами, з своїми солодкими потайними мріями.

«Вразив мене цей чорнявий князь в самісіньке серце. Багато бачила я славних молодих білявих та русявих німецьких князів у Відні в цісарському палаці, багато їх майнуло перед моїми очима й у Варшаві, але ні один не припав мені до вподоби так, як цей палкий та смуглявий Єремія», — думала молода Гризельда.

І вона до півночі не зачиняла вікна, забитого залізними ґратками. До півночі дивилась вона на чорне небо, засіяне золотими зорями.

Вранці раненько Гризельда промовила до Ганни:

— Принеси мені найкращі убори, знайди найдорожчі діаманти. Сьогодні буде коронація королеви. Хочу вбратись, як королева.

Горнишні поприносили найдорожчі убори, прибрали Гризельду, мов королеву до вінця. Гризельда з батьком поїхала до собору, де після служби божої королева вінчалась короною. Магнатів зібралась сила. При коронації був папський нунцій Філонарді, був цісарський посол граф Магні, французький — де-Розе, бранденбурзький граф Бранденбург й інші чужоземські посланці. Гризельда вгледіла Єремію Вишневецького. Він уклонився, приступив до неї й привітався так ласкаво й щиро, неначе знав її з давніх-давен. Гризельді ще більше припав він до вподоби.

«Чи не само небо призначило мені до пари цього смуглявого чорноокого козака?» — думала Гризельда, вловивши ласкавий погляд гострих очей молодого князя.

— Прибувай до мого батька в гості, там ми поговоримо, бо тут на церемонії не встигнеш і слова промовити.

— Завтра dokonешне прибуду до тебе зранку, — промовив тихо Єремія й оступився.

Другого дня раненько Гризельда, сидячи в своїй кімнатці, сказала до своєї давньої няньки баби Ганни:

— Перенеси, Ганно, мою роботу в ту кімнатку, що виходить вікнами в двір. Там ми сядемо сьогодні за роботу.

— А чом же не тутечки? Було гарно тут, а тепер стало гарно там. Ой вередливі ж оті молоді панни! — обізвалась весела баба.

— Не жартуй та зараз перенось туди й свій гребінь та пряжу і мое шитво. Мене в цьому покоїчкові чогось нудьга бере. Там видко в двір, по дворі вештаються люде: там мені буде веселіше сидіти за роботою, — сказала Гризельда.

— Оце! Як коржа так коржа! Нехай буде й корж, — сказала Ганна й забрала робочі причандали.

— Кинь, Ганно, свої замостянські жарти та роби те, що я тобі кажу.

— Та добре ж, добре!

І Ганна з дівчатами попереносила в ту кімнатку усі робочі Гризельдині причандали.

Гризельда сіла вишивати золотом та сріблом шовковий блакитний кунтуш. Дві дівчини, привчені до шиття, сіли коло порога й вишивали сріблом бережки до кунтуша. Баба Ганна сіла за кужіль прясти лляну куделю: вона дала обітницю напярсти своїми руками на покрівець для престола в костьол. І баба Ганна, і дівчата з Замостя вже поприставали на католицьку віру ще в Замості. Панна Гризельда та ксьондзи приклали до цієї справи своєї праці. Усей двір Замойського в Замості, уся челядь, набрата по українських селах в Холмщині, була повернута на католицтво.

Вже сонце височенько підбилося вгору. Гризельда вишивала знехотя й все поглядала у вікно на просторний двір, серед котрого зеленіло здорове кружало, засаджене посередині кущами бузку та троянд. Брама стояла одчинена навстіж. Чотири гранчасті муровані стовпи брами білили на сонці. Замойський ждав до себе на одвідини гостей, приїжджих з-за границі. В браму влітали коні, запряжені впростяж; кругом дернового кружала котились лиснючі карети магнатів і ставали перед ганком, обставленим важкими білими колонами. Приїжджали з одвідинами до коронного канцлера й заграничні гості з Відня, що наїхали з молодю королевою. Карети приїжджали й незабаром од'їжджали.

Гризельда не зводила очей з тих гостей, що виходили з карет. Вона неначе сподівалась, що от-от незабаром вскочить у двір молодий Єремія, щоб одвідати і старого її батька, й її.

— От тепер я, панно Гризельдо, догадуюсь, чого ти перейшла з роботою в цей покоїчок з своєї кімнати, — обізвалась баба Анна.

— Не з твоєю старою тямом в сивій голові догадатись. Та й догадуватись нема чого: сіла я тутечки, щоб подивитись на приїжджих гостей, — сказала Гризельда.

— Авжеж! Піддури кого дурнішого. А в Ганни, хвалить бога, таки є тямки в сивій голові.

— Нема там ніякісінької тями: була колись, та вже давно вилетіла з сивої голови, — пожартувала Гризельда.

Молоді дівчата осміхнулись коло порога й зирнули одна на одну.

— От-от незабаром прилине якийсь орел і шугне крилами по дворі, — сказала баба Анна.

— Який же це орел? Про кого ти верзеш? — спитала Гризельда.

— Про кого ж, як не про князя Домініка, — сказали баба.

— Князь Домінік не підхожий до орла, — сказала Гризельда.

— Ой підхожий! Ще й який підхожий, — обізвалась з кутка горнишна Маруся.

— Брешете ви обидві. Він схожий на сизого голуба, а не на орла, — обізвалась Гризельда.

— А хіба ж ти, Гризельдо, не любиш голубів? — спитала смілива баба-нянька.

— Не припали чомусь мені до вподоби отакі сизі голуби. Я люблю орлів. Ото так птиця. І шугає високо аж під хмари, і просто очима дивиться на сонце, і падає

наниз швидко, мов куля, й не випустить з своїх пазурів дичини: орел то лицар між птаством, — сказала Гризельда й зирнула в вікно.

У відчинені ворота влетів баский кінь, ніби шугнув кругом кружала, наче вихор, і спинивсь перед ганком, неначе укопаний.

На коні сидів князь Домінік, стрункий та рівний станом, як очеретина, і такий тонкий, як очеретина. Блакитний кунтуш маяв на вітрі. Блакитна шапка синіла на русявих кучерях. Він був білий з лица й русявий. Вуси були ясні, русяві, неначе лляні.

Домінік скочив миттю з коня додолу. Гризельді здалось, що він переломиться надвое, неначе очеретина, на швидкому скоку з коня.

— От і орел прилетів у твій двір, — обізвалась баба Ганна. — Ой гарний же, гарний, як місяць повний!

— Та то не князь Домінік! Це, певно, якась панна одяглася в лицарські шати й приїхала до нас в гості. Це, напевно, якась німкеня з Відня, що прибула вкупі з королевою, — жартувала й собі Гризельда.

— Ой гарний, як голуб сизий! — крикнули й собі дівчата й повставали з місця та заглядали в невеличке вікно.

Князь Домінік увійшов у невеличкі сінці, обтрусив густий порох з дорогого шовкового убрання й влетів у світлицю. Світлиця була невеличка, стародавня, узьковата й довга, з трьома узькими віконцями в садок. Вікна були переплетені залізними ґратками. З одчинених вікон повівало холодком. На ґратках вікон вчепилися ніжками дві ластівки і щебетали на усю світлицю. На старомодній широкій канапі, оббитій жовтим сап'яном, сидів старий сивий огрядний канцлер Замойський. Поруч з ним сиділи два чужоземські посланці — австрійський граф Магді та бранденбургський граф Бранденбург, у широких білих комірах з оборками, і балакали з Замойським.

— Вітаю ясновельможного канцлера! Добридень ясновельможному! — промовив веселий Домінік і низенько вклонився Замойському та гостям.

Замойський раптом підвівся з канапи і швидкою ходою пішов назустріч Домінові, дріботячи куценькими маленькими ніжками. Він радо привітався з князем, бо знав, що князь Домінок залицяється до його старшої дочки і хоче її сватати. Про це вже пішла погоска по Варшаві. Домінок був з значного й славного роду князів Острожських і тільки по своїй маєтності Заславові звався Заславським. Він був і значний магнат, і багатий, хоч і не такий багатий, як князь Єремія. Старий Замойський з дорогою душею був ладен прийняти його собі за зятя.

— Візьме тебе нудьга, молодий князю, од нашої старечої розмови. Я тобі знайду молодше й приємніше товариство, ніж наше, — сказав Замойський.

Він пішов по кімнатах, никав скрізь по закутках старого палацу, шукав Гризельди, але нігде її не знайшов.

— Не там, ваша ясновельможність, шукаєте молодих панянок. Там їх не знайдете, бо вони сидять у тому покоїчкові, що од двору. Там я вглядів, як вони виглядали у вікно в двір, — сказав Домінок.

— Ого! молоді почувають носом, де ховаються панни, — сказав Замойський і засміявся, крутячи свого довгого сивого вуса. — Колись і я почував здалеки, де пробувають панни, а тепер вже цього не потраплю зробити.

Старий Замойський так швидко почимчикував через світлицю до того покоїчку, котрий був од двору, що на ньому аж жовті сап'янці з халявами зарипіли й зашелестіли. Незабаром він вийшов до світлиці й вивів за руку Гризельду. Вона вступила до світлиці поважно, але з неохотою, ніби опиналась позад батька.

— Вітаю од щирого серця панну Гризельду! — промовив князь Домінок і поклонився низенько Гризельді.

— Доброго здоров'я князеві! — тихо промовила Гризельда й ледве схилила свою важку од русих кіс голову. Вона окинула очима Домініка. Скочивши з коня й хапаючись, він розчервонівсь. Делікатний рум'янець виступив на білих щоках.

«Панна, зовсім панна! Він аж надто вже білий та делікатний. Коли б він був смуглявіший, то був би кращий, і може б я його вподобала, — подумала Гризельда, пригадуючи смуглявого й рум'яного Вишневецького, — не люблю я

дуже білих та білявих паничів».

— Йдіть же та тим часом погуляйте в садку, доки ми скінчимо свою старечу розмову й пораду з чужоземськими посланцями, а потім прошу князя Домініка на ранній сніданок, бо я чогось вже голодний.

Князь Домінік одчинив двері в садок і оступивсь. Гризельда з неохотою вийшла на терасу, неначе боялась переступити високий поріг. Пішли вони попліч по старому садку і, ходячи по стежках, довгенько розмовляли про вчорашній приїзд королеви Цецілії Ренати та про деяких знайомих.

— Між усіма двірськими паннами при королеві панна Гризельда Замойська була найпоказніша, — промовив Заславський. — Панна Гризельда була там ніби правдива королева серед того ясновельможного натовпу, серед блискучих пишних паній. Ніби місяць між зорями! Панна Гризельда була й найкраща за всіх.

— О, вибачайте, князю Домініку! не за всіх. Яка з мене красуня? Там було багато кращих за мене, — обізвалась Гризельда.

— Може були й кращі за вас, панно Гризельдо, але ви одна найбільше мені сподобались. Я не люблю отих дрібненьких та мізерненьких паннів, що роєм вилися кругом найяснішої нашої королеви. Вас, тільки вас одну я щиро люблю й любитиму довіку.

І передніше Гризельді князь Домінік не дуже подобався. Після вчорашніх церемоній, як вона угляділа Вишневенського, Домінік став їй навіть неприємний. Вона глянула на його довгобразий вид, на делікатні панянські рум'янці на щоках, і він став тепер для неї навіть трохи противний. Вона довгенько мовчала, а потім сказала:

— Князю! я свого серця досі ще й сама не знаю добре. Поговоримо про це колись згодом, іншим часом. А тепер давай, князю, розмовляти про щось інше. Дивись, як пишно сьогодні в нашому садку, як пишно розцвілися квітки.

І Гризельда нахилилась, зірвала дві гвоздички і заклала їх за свою косу.

— Коли ж той інший час настане? Я тебе так люблю, що не діждуся того іншого часу. Як ти не зохотишся стати княгинею Заславською, то князь Заславський і не буде шукати іншої.

— Ой буде шукати і знайде! Не зарікайся од цього, князю. Людське серце змінне, як оте сине небо. Сьогодні воно сине й ясне, а завтра вкриється хмарами.

— Ти, панно Гризельдо, таке сине небо задля мене, котре ніколи не вкриється хмарами. До віку — до суду воно буде ясніти для моїх очей, для моєї душі.

Заславському Гризельда дуже припала до вподоби не за свою красу, котрої вона не мала. Він полюбив її за пишну постать, за поважні, ніби в коронованій особі, манери та за розум. Заславський любив і поважав розумних паннів. А Гризельда була навіть письменна, вміла читати й писати, прочитала деякі книги, що задля того часу було немалим ділом. Вона побувала за границею, побувала при дворі австрійського цісаря, бачила багато усяких людей, була досвідна. Знала двірський етикет і двірські звичаї ліпше, ніж інші дочки магнатів. Князь Заславський знав це добре. Це постеріг і князь Вишневецький.

— Ласкава панно Гризельдо! Чи дозволиш мені просити твоєї руки в твого шановного ясновельможного панотця? — спитав згодом у неї Заславський.

— Навіщо ти, князю, так хапаєшся? Ти ще молодий і я не така вже стара, щоб тобі хапатись з цією справою. Мене ще ніхто й не сватав, за мене й не б'ються молоді двірські лицарі, навіть не змагаються. Підождемо — побачимо, — сміливо обізвалась Гризельда.

Вони обое йшли поруч і зайшли в далекий закуток садка, що тягся поза двором палацу. Гризельда зумисне зайшла туди, щоб заглянути в подвір'я. Неначе якась сила приманювала її очі до одчиненої брами. Вона сподівалась, що от-от незабаром шугне у двір на коні князь Вишневецький.

Не встигла Гризельда й подумати про це, як у браму і справді влетів на пишному чорному коні князь Вишневецький, шугнув орлом кругом двора, хапком зирнув очима в садок, вглядів там Гризельду й на льоту здійняв червону шапку з пером, обсипаним діамантами, і підняв її високо над головою. Гризельда поклонилась йому похапцем і спанула на виду. Єремія так швидко майнув кругом двору і сховавсь за колонами ганку, неначе блискавка майнула на небі й впала одразу в

хмари і зникла. Гризельда тільки й прикмітила його блискучі грізні очі та якесь сяєво од оксамитового кунтуша, од сідла, обсипаного золотом та перлами. Вона повернулась і швиденько пішла до палацу, неначе хапалась, простуючи до тераси. Заславський ледве поспішав за нею.

— Яка ти спішна сьогодні, Гризельдо! Погуляймо ще в садку, доки не од'їде отой Вишневецький, — промовив Заславський, — не маю бажання стрінутись з ним. Вчора я признався до його в королівському палаці, як до давнього свого колеги, а він чи не впізнав мене й справді, чи тільки вдавав так, бо не хотів впізнати. Надута, гордовита й неприємна людина.

— Але мені ніяково не привітатись з ним в нашому палаці, він же мене вглядів у садку, знає, що я вдома, подумає, що я зумисне ховаюсь.

І Гризельда по сходах вийшла на терасу й одчинила двері в світлицю. З другого кінця світлиці в одчинені двері вступив Вишневецький. Гризельда окинула його очима і знов почувила в серці вчорашне приємне вражіння. Чимсь палким, гарячим знов пахнуло на неї од його очей і навіть од його пишного убрання. Той огонь неначе обпалив її, впік серце.

«І що за сила криється в цьому молодому князеві? І з лиця неначе й не дуже гарний, і смуглявий, а од його неначе пащить огнем, щось неначе поїдом ість мое серце од того часу, як я його вперше побачила», — подумала Гризельда, оглядаючи Єремію. Єремія привітався до старого Замойського, почоломкався з чужоземцями, приступив до Гризельди і поцілував її в руку. Гризельда почувила на руці гарячі, як огонь, уста. Той поцілунок неначе впік її в руку. Привітавшись до Гризельди, Вишневецький кинув очима на двері. На порозі стояв Заславський і сердито поглядав на Єремію. Єремія знехотя й якоесь непривітно привітався до свого товариша й зараз одійшов од його, навіть слова не промовивши, неначе його й у світлиці не було.

— От я й радий, що ти, князю, одвідав мене, — обізвався старий Замойський, — у мене в палаці князь Домінік, певно, занудив світом без молоді компанії, а ти саме в добрий час оце на поріг! Вам обом буде веселіше в мене. Ви ж, здається, товариші по школі; разом вчились у наших шановних патерів єзуїтів.

— Вчились разом, хоч я й трохи старший за князя Єремію, — сказав князь Домінік.

Єремії ці слова очевидячки не сподобались: він насупив брови. Заславський це примітив і похопився поправити свої слова.

— Я на літа старший, але князь Єремія старший став за мене на полі битв, бо вже гаразд вславився в битвах, чого я ще не сподобився на своє нещастя.

— Прийде час, то й сподобишся, князю Заславський: кожному настане свій час, — обіззався Єремія якось понуро й ніби сердито.

— Але ти, князю Вишневецький, вже й дістав вінок побіди, бо недурно ж тебе подражнили в Московщині й на Україні палієм, — сказав Замойський.

Вишневецький покрутив свого чорного довгого вуса й спідлоба оглядав панну Гризельду. Вона стояла серед світлиці рівна, поважна та струнка, неначе статуя побіди.

— Шкода, що в нашій Речі Посполитій нема звичаю, щоб жєнщини водили військо на ворогів, — сказала Гризельда.

— А ти б повела військо на ворогів Польщі, якби тобі довелося обороняти Польщу? — спитав Замойський.

— Атож! Сіла б на коня та й махнула б рукою до війська: лети, військо, в битву, а я перша поперед війська! — сказала Гризельда й простягла свою довгу руку на всю довжину з мигами такими сміливими та приказуючими, неначебто вона й справді була наготові летіти в битву.

«Королева! Правдива лицарша! Вона одна варта бути княгинєю Вишневецькою», — подумав Єремія. І вона в той час ще більше сподобалась своєю сміливістю й лицарськими рухами.

Єремія багато бачив паннів, багато гарних, навіть красунь переглядів він на своєму віку, але жодна з них не припала йому до вподоби. Він вже боявсь, що в його серце холодне, нікого не може любити правдивим коханням. Тепер він почував, що в його серці й справді заворушилось щось схоже на кохання. Але то була тільки прихильність та симпатія до героїчної панни, що була схожа видом на героїню, бо Єремія щиро кохався тільки в героїчних, лицарських справах. Така

була його роджена вдача.

«Треба сватати Гризельду, бо цей князь Домінік очевидячки вхопить її перед самісіньким моім носом, — подумав Єремія. — Мене піднімуть двірські на сміх. А мені ліпше смерть у битві, ніж смішки двірських».

— Вибачай, панно Гризельдо, що я одбив тебе од розмови з князем Домініком. Ти з ним ходила по садку й розмовляла, а я непроханий замішався між вас, — промовив Єремія.

— А що мені до князя Домініка? Говоритиму, з ким схочу. Я на це не дуже то зважаю.

— Як то — що тобі до князя Домініка? Він твій давній знайомий і такий приємний на вдачу... Я чув, що панни так і липнуть до його.

— Може й липнуть якісь панни, але про себе цього не можу сказати. Я ні до кого не липну, бо теж маю свій гонор і покладаю в тому свою шану, — сміливо обізвалась Гризельда.

— Але ж князь Домінік такий завзятий та сміливий. Скільки в його було поединків з шляхтичами! Він віщує з себе славного лицаря завзятця.

— Може й віщує, але нехай же передніше справдиться те віщування. А поединки ще не є доказ сміливості. Кожний шляхтич певно проштрикнув на своєму віку когось шаблею на поединках, як бусел своїм гострим носом штрикає жаби. Це ще не диво. От ти, князю, то вже виявив свою завзятість у битвах. Про це я добре знаю. Я ціную шляхтича по битвах та по героїчних вчинках. Така вже я на вдачу зроду. Такою я певно родилась й охрестилась.

— І я, сказати по правді, тільки й ціную та люблю тих паннів, що люблять усе героїчне, люблять лицарську славу. Не люблю я тих паннів, тих швачок та сидух, що тільки сидять в кімнатах та залюблюються в шитві, та голкою тільки шпортають, кохаються в кунтушах, та в жупанах, та в усяких уборах.

— Ну, князю! в цьому вибачай нам, бо коли теперечки і наші шляхтичі начіплюють на себе дорогі, трохи не панянські шовкові та оксамитові убори, то

нам, паннам, вже не годиться zostаватись позаду, — сказала Гризельда з жартом, але поважно.

— Часи простоти й простих звичаїв теперечки минули для шляхти. Минули ті часи, коли наші шляхтичі їздили на драбинчастих возах, спали надворі, на сіні, просто неба на землі, їли хліб святий з сіллю. Це поганий знак. З цим впадає й давня лицарська завзятість. Це мені не до вподоби, хоч і я сам мушу виставлятися на показ, бо мене теперечки засміяли б на смерть, якби я одягся в жупан з мужицького сукна та спав у полі, підмостивши сідло під голову, як робив мій дід впервих, козацький гетьман Байда Вишневецький, та як роблять українські козаки й досі.

— Інші часи — інші люде, — обізвалась, зітхнувши, Гризельда.

Заславський скося поглядав, як Єремія стояв серед світлиці й розмовляв з Гризельдою. Він примітив по очах, що Гризельда стала якась жвавіша, проворніша, що на її щоках заграли рум'янці. Він стривожився, щоб часом Вишневецький не одбив од його Гризельди.

Тим часом у світлицю вскочив двірський слуга, убраний в багатий дорогий жупан, обшитий позументами, і промовив до Замойського:

— Ясновельможний пане канцлеру! двірська шляхта й військова старшина твого війська просить подавати обід, бо вже усі здорово виголодались. Військо на задвірках трохи вже не бунтується, що кухарі опізнились з обідом.

— Накривать столи зараз! Я кухарям утру носа! — крикнув до слуг Замойський.
— Скажіть двірським шляхтичам, що обід буде зараз.

В одну мить з кімнат посипались слуги, неначе кури з сідала, і кинулись накривати столи. Для господаря й гостей накрили довгий стіл у світлиці, для старших двірських шляхтичів та військових поставили ряди столів на терасі й на задвірку. Столи вкрились срібною посудю, тарілками, срібними пляшками та пугарями, неначе на їх випав срібний сніг. Безліч срібного посуду була вдивовижу навіть цісарцям. З тераси затрубили в ріг, з військових казарм, з домків посипалась двірська челядь, неначе комашня. Замойська, вже старенька, але ще здорова й кремезна людина, вийшла з світлиці до обіду й привіталась з гістьми. Замойський попросив гостей сідати за стіл. Він посадив Єремію поруч з

собою. Князь Домінік сів між Замойською та Гризельдою. Старша шляхта, то була на службі при дворі Замойського, сіла за столи на терасі; менші шляхтичі й військові старшини посідали за столи на задвірку в холодку. Прості двірські шляхтичі пишались багатими уборами, кунтушами, облямованими золотом, шовковими жупанами. На багатьох шляхтичах бряжчали срібні й золоті гудзики та ланцюжки. Розкіш і прилюбність до дорогих уборів пішла вже, як пошесть, і між дрібну шляхту. Всі гроші, усей заробіток вони бгали в дороге убрання. Чужоземці тільки поглядали скоса через одчинені двері на чубату дрібну шляхту, так розкішно прибрану, неначе в якесь свято, що її трудно було одрізнити од високої шляhti.

Кухарі подавали прислужникам одну потраву за другою. Кравчі наливали вином пляшки та бутлі. Вина були недешеві, більше заморські. Шляхтичі пили, скільки хотіли. Обід тягся цілі години: цілий віл пішов на усякі потрави для двірської челяді й двірського війська Замойського. Поросята та гуси полягли десятками під ножами кухарів. Нагодовані й напоені з ласки й кишені багатого канцлера, двірські шляхтичі й військові гомоніли, галасували, бряжчали шаблями в будень, неначе на якомусь бенкеті.

— Чи це в вас, ясновельможний канцлеру, сьогодні якийсь фамільний празник, чи іменини, що ти даєш такий бенкет? — спитав у Замойського один австріяк-німець.

— Ні, пане! Це в нас теперечки повелись такі обіди повсякдень. Це наш буденний щоденний обід, бо в нас кожний значний пан та магнат держить при своєму дворі сотню або й дві дрібної шляhti на службі, так... для пошани... держить і своє військо. Треба ж їх усіх і нагодувати, і напоїти, то бач... щоб на сеймиках вони подавали свій голос за свого ментора, — сказав Замойський.

— Ми, бачте, обставляємо наші двори по-королівськи, бо ми в Польщі правдиві королі, — говорив гордий Вишневецький, — в нас кожний шляхтич, кожний пан має сливе королівські права. Ми не платимо в державний скарб нічого; тепер навіть ми скинули з своїх маєтків плату за землі, — «ланове», по два шаги з лану. А права наші великі, яких не має жадна шляхта в вас за границею. Цим ми можемо і хвалитись, і гордитись перед вами: ми маємо право стинати голови й карати смертю наших хлопів, маємо право будувати городи та твердині на своїх землях, маємо право їх руйнувати, не питаючись в короля. Кожний магнат держить своє військо, скільки спроможеться на свій кошт його держати, може з своїм військом, не питаючись в короля, вчиняти напади на сусідні держави і

воюватись з ними. Ми маємо право їздити за границю, не питаючись в короля, держатись віри, якої схочемо. Ми правдиві державці й королі в Польщі. Хіба ж не ходили воювати з своїм військом Мнишки та Вишневецькі в Московське царство? Хіба ж не воювали Потоцькі та Корецькі з Молдавщиною? Пан Лісовський гуляв досхочу з своїм вільним військом по Московщині, ще й повів туди українських козаків.

Князь Домінік, сидячи поруч з Гризельдою, балакав до неї, але вона його й не слухала. Вона не зводила очей з Вишневецького й милувалась його сміливими рухами, запалом та гострими очима. Озирнувшись через плече на Домініка, вона зблизька кинула очима на його русяві вуса, на тоненькі рожеві уста, схожі на листочки троянди. І князь Домінік став їй навіть противний, навіть гидкий: їй не припадали до вподоби делікатні та русяві паничі. Вона почувала, що од князя Домініка ладна хоч і зараз одкаснутись.

«Треба сказати татові й мамі, що я за князя Заславського зроду-звіку не піду. Нехай він і не їздить до мене, й не топче дурнички нашого двору», — подумала Гризельда, скося поглядаючи на князя Домініка.

В садку й на терасі був ще більший гармидер. Дрібна шляхта, що була на якійсь нібито службі в Замойського, підняла гвалт. Панки почали вередувати та коверзувати, що мало вина. Почувся крик. Замойський встав з-за столу і вийшов у садок, ім викотили барило горілки.

Вже сонце звернуло з півдня, а гості Замойського все сиділи за столами, доїдали обід, спорожняли жбани з винами. Господар встав з-за столу й пішов одпочивати. Встала й Гризельда й замішалась між густим гуртом шляхтичів. Домінік ледве держався на ногах і коливався на ході. Один князь Єремія був зовсім тверезий, бо не пив ні горілки, ні вина. Він приступив до Гризельди. Вони вийшли у сад, поминули столи, де пила та шуміла шляхта, й тихою ходою пішли по садку до берега Вісли.

— Один ти, князю Вишневецький, тверезий, — сказала Гризельда.

— На нещастя, один я. Твоя правда, Гризельдо. Усі п'ють та бенкетують напропале. Коли б часом вони не пропили та не прогуляли Польщі. Розкіш між панамі пішла неймовірна. Самі оті чужоземці нам дивуються. Це поганий знак.

Гризельда замовкла і засмутилась, аж голову похилила.

— Не потаюсь від тебе, що моя роль важка й небезпечна. Я думаю оселитись аж за Дніпром в Лубнах. Там буде мое царство й панство. Там моїм маєтностям і кінця немає. І в тих пущах я вже оце заводжу села й городи, заведу силу війська й стану подужним князем, і для оборони границь од нападу чужоземців, і для своєї ролі в Польщі, ролі, вартої честі давніх уділових князів Русі.

— Як мені твої мрії та думки припали до вподоби! Як там чудово, в тих далеких диких краях! Ти станеш лицарем у невідомих краях, вславишся в битвах. Я б сама, будши тобою, так би вчинила, — сказала Гризельда, й її ясні очі заблискали сміливістю й чоловічою завзятістю.

Вишневецький глянув на неї й вгадав те почування завзятості та міцності, яке майнуло в ясних Гризельдиних очах.

— Я люблю усе нове, усе незвичайне. Люблю навіть слухати про незвичайні дивні пригоди на війні, в битвах. Часом здається мені, що я сама ладна б йти в світи та шукати таких незвичайних пригод, шукати слави десь далеко в чужих краях.

— Це в тобі промовляє той лицарський дух, що жив і потроху живе й досі в польській шляхті. Це мені дуже подобається, бо я прикмічаю, що той дух вже починає згасати в шляхті серед розкошів життя.

— Але хто зо мною піде в ті дикі степи? Хто зважиться стати моєю вірною дружиною й жити зо мною в тих диких пущах та нетрах? — промовив Єремія згодом і важко зітхнув.

Гризельда глянула на його скоса й сподівалась, що він от-от скаже, що вибрав дійсно її за подружжя, бо вона згодиться йти з ним і в пущі і в нетри, у край козацький, небезпечний. Але Єремія мовчав і думав.

«Я ладна йти з тобою в ті пущі та нетри. Пішла б з тобою й не жалкувала б», — думала Гризельда мовчки, і ті слова вертілись в неї на думці й не виходили з голови довго-довго.

А Єремія йшов мовчки, похиливши голову, і думу думав. У його мрійній уяві заворушилися давно викохані мрії панування в далеких маєтностях на правах уділового незалежного князя.

— Гризельдо! — аж крикнув Єремія, несподівано піднявши голову, — ти одна варта слави давнього роду Вишневецьких. В тебе чоловічий розум, і не видихалась давня лицарська завзятість. Ти одна варта бути княгинею Вишневецькою.

Його слова, вимовлені з гордістю на очах, навіть трохи сердито, вразили Гризельду.

«Його слова схожі на загад... Певно дуже привчився загадувати війську в битвах. Очі в його стали аж дикі. Але як ці дикі очі припали мені до серця!»

— Ти, князю, не просиш, а неначе мені даєш загад... Як тебе втямити, я й сама гаразд тому невідома, — гордо промовила Гризельда.

— Я хочу до тебе старостів слати. Чи підеш ти за мене?

— Шли, князю, старостів! Нехай вони передніше договорять з моім панотцем. А я вже аж потім скажу своє слово, — сказала Гризельда.

Єремія трохи насупив густі рівні брови.

— Певно ждатимеш передніше старостів од князя Заславського, а потім... — обізвався перегодя Єремія й не доказав.

— Я, князю, не жду старостів ні од кого. Про князя Заславського нехай не буде мови між нами, — сказала так само гордовито Гризельда і насупила й свої русяві брови.

Чи любила вона його, чи ні, про це князь Єремія навіть не спитав у неї. Гордий своїм славним родом та своїми незлічними маєтностями, він був певний, що ні одна панянка в Польщі й на Україні не одкаснулась би од його, якби він її сватав. Але він наглядав за нею, поглядаючи скося, й примітив, що він їй сподобався.

Гризельда повернула стежкою до палацу. Єремія мовчки йшов за нею. Обое мовчали. Вже вони доходили до палацу, вже недалечке стояли столи коло палацу, де бенкетували двірські шляхтичі.

— Так я, Гризельдо, пришлю до тебе старостів, і старостів великих, вартих твого й мого роду. Вони побалакають з паном канцлером, а потім ти скажеш мені про свою думку, — сказав князь Єремія, виходячи по сходах на широку низьку терасу.

— Добре, князю! Присилай старостів, а вже потім я скажу тобі про свою думку, — обізвалась гордо Гризельда й вступила в палац нешвидкою, але гордою ходою.

«Горда та пишна оця дочка славного Замойського! Але ця гордовитість мені подобається. Не люблю я тих смирних паннів ягничок», — подумав Єремія, вступаючи в світлицю.

В покоях був гармидер, шум та галас. І Замойський, і німецькі посланці, і усякі випадком зайшовші гості пили та голосно балакали, аж одляски йшли по залі.

Князь Заславський бачив, як Гризельда вийшла в садок з Вишневецьким на прогуляння, й стривожився. Він пустився на хитрощі, на останній спосіб залучити собі панну Гризельду і одбити її в Єремії. Йому прийшла думка намовити і загодити бабу Ганну та Гризельдиних швачок-дівчат, щоб вони раз у раз хвалили його перед Гризельдою, одмовляли її йти заміж за Вишневецького та намовляли вийти заміж за його.

Заславський вийшов із світлиці непримітно й заглянув через двері в кімнатку, де пряла баба Ганна, де сиділи за шиттям дівчата. Він потаенці, тихою ходою увійшов у кімнатку, ніби крадькома.

— Бабо Ганно! чи часто пак їздить до пана Замойського князь Єремія? — спитав він.

— Навідувавсь часом... нігде правди діти, — сказала баба.

— А чи не думає він часом сватати панни Гризельди? Скажи по щирій правді.

— А бог його святий знає, — обізвалась баба.

— От що, бабо, і ви, панни: я дам вам гостинця, а ви, сидячи оттутечки з панною Гризельдою, вихваляйте мене та ганьте князя Єремію. Чуєте?

І князь Заславський розшморгнув свій гаманець і подав бабі Ганні жменю талярів, а дівчатам дав по кільки талярів, ще й по парі золотих сережок. Вони поцілували князя в руку. Дівчата аж почервоніли од радощів, а баба аж облизувалась.

— І спасибі вашій ясновельможності, князю, і прости-бі вам! Вже ми хвалитимемо ясновельможного князя перед панною Гризельдою якмога, бо ваша ясновельможність таки того варта, нігде правди діти. Будемо за тебе повік бога молити, — сказала баба.

— Як тільки я оженюся з панною Замойською, тоді, бабо, і ти станеш справдішньою панією. Дам тобі землю, одягну в оксамитовий кунтуш. Будеш тільки походжати та посиденьки й походеньки панські справляти, — сказав князь Домінік.

— І справите мені шовкову намітку? — аж крикнула баба Ганна.

— Справлю й шовкову намітку. А ви, дівчата, хоч колись моркву пололи та картоплю підсапували, повиходите заміж за моїх двірських шляхтичів і станете шляхтянками. Чи чуєте? — сказав князь Домінік і вискочив з кімнати.

Князь Вишневецький увійшов у світлицю задуманий, насуплений, один однісінький тверезий чоловік серед канцлерових гостей, котрі усі були зусім п'яні або були напідпитку.

«Ні! зараз не скажу канцлерові, що хочу сватати Гризельду. Попрошу за свата самого короля. Нехай сам король скаже. Це буде краще. Для старого магната королеве слово буде вартніше, ніж мое».

Вишневецький щодня навідувався в королівський дворець, щоб вибрати добрий час, доступитись до короля та запросити його в старости. Але королеві не було часу: щодня йшли коронаційні бенкети, щодня короля одвідували чужоземські посланці. Вишневецького брала досада. Він заїжджав у гості до Замойського й все бачив, що князь Заславський виїжджає з двору канцлера на своєму чудовому коні. Вишневецький з досади вже й не здоровкався з ним. Заславський так само поминав його конем і навіть не здіймав перед ним шапки. Вони одразу зненавиділи один одного. А Гризельда все сиділа край віконця за роботою та все виглядала князя Єремію.

Баба Ганна та дівчата все вихваляли перед Гризельдою князя Заславського та гудили Єремію.

— Невже ти, панно Гризельдо, таки оце справді думаєш іти заміж за князя Вишневецького? — питала баба Ганна в Гризельди.

— А чому ж пак мені за його й не вийти? — одказувала Гризельда.

— Та він же негарний! — аж крикнули обидві дівчини.

— Кому негарний, а кому й гарний, — обізвалась знехотя Гризельда.

— Князь Заславський білий, як пан, а Вишневецький чорний, як циган, — сказала баба Ганна, — я б за його зроду-звіку не пішла заміж, якби він мене сватав.

— Якби ж пак тебе сватав. Але він тебе не сватає й не свататиме, — сказала Гризельда.

— І що в йому за краса? очі страшні, смуглявий на виду, наче хлоп, та чорний, неначе три дні висів у диму в комині, — кепкувала баба Ганна.

— Ото дався тобі взнаки князь Єремія! Чорний та чорний! Хоч він чорний, та зате ж я дуже біла: то він мене й не почорнить, а сам од мене може й побілішає, — казала Гризельда.

— Князь Заславський білий, як панна, та русявий, та ясний, як повний місяць. А князь Вишневецький неначе три дні в болоті качався, — говорили дівчата,

піднімаючи на сміх Вишневецького.

— Хоч би й в болоті качався, то все-таки він гарний, бо мужній і сміливий, не те, що князь Домінік, котрий скинувсь трохи на бабу Ганну.

— Та князь Єремія не поляк і недавно був схизматиком. Ще й тебе переверне на свою віру.

— Та й князі Заславські й Збаражські й усякі інші недавно були схизматиками і українцями. І ти ж, бабо, трохи не позавчора перейшла з схизми на католицьку віру. Я певна, що Вишневецький став вже щирим католиком і поляком. А коли в йому й нема щирості, то я переверну його на щирого поляка, — говорила Гризельда.

Тим часом Вишневецький, поїхавши до двору, застав короля самого. Король тільки що розпрощався з папським нунцієм і прийняв Вишневецького.

— Що скажеш нам доброго, князю Вишневецький? — спитав у Єремії король.

— Приїхав просити найяснішого короля за свата. Думаю сватати старшу дочку Замойського Гризельду, — сказав князь Єремія.

— Гризельду? Добре, добре! Зараз поїду з тобою. Я сам недавно оженився й ладен пересватати й поженити усіх шляхтичів, усей світ.

Король встав і поцілував князя Єремію в обидві щоки.

— Їдьмо! зараз їдьмо! щоб ти часом не загаявся, щоб та пташка часом не вилинула з гніздечка до нашого приїзду, — сказав король і зараз рушив з палацу вкупі з князем Єремією.

Тим часом баба Ганна, сидячи з Гризельдою за роботою, усе намовляла її виходити заміж за князя Заславського, усе чіплялась, аж настиралась, аж просила та канючила, наче дитина гостинця.

— Як ти, панно Гризельдо, не підеш заміж за князя Заславського, то я з горя та досади повішусь в садку на груші, — говорила баба Ганна, бо перед нею так і

манячили лави, луги, сіножаті та шовкова намітка.

— Як ясновельможна панна Гризельда піде заміж за князя Вишневецького, то й ми підемо до Вісли та й потопимось з горя, — говорили дівчата.

— Про мене й топіться й вішайтеся, а я за князя Заславського зроду-звіку не піду: він не панич, а певно панна, що перебралась за панича. Йди, Ганно, ліпше ти за його, коли він тобі так навис на очі, — сказала Гризельда.

— А ти думаєш, я б не пішла, якби він мене сватав? їй-богу пішла б! Була б княгинею, походжала б по золотих покоях у Заславлі та носила шовкові намітки та оксамитові кунтуші.

— І вже! годі тобі думати про шовкові намітки. А я за князя Заславського таки не піду, він і білий, як панна, й гарний, але все неначе заспаний. А князь Вишневецький проворний, жвавий, говорючий, ще й до того чорнявий. Я люблю чорнявих та смуглявих, а не тих конопляних паничів.

— Та він же родом з козаків, з тих страшних козаків, що повстали на Польщу та виганяли польських панів з України; він для мене страшний, їй-богу я його боюся! Ще й тебе, Гризельдо, або заріже, або втопить там десь в Дніпрі, — сказала баба Ганна, важко зітхнувши. — Ой, Єзус-Марія! спаси тебе од напасті!

— Ти вже стара, а ще й досі дурна: Вишневецькі роду княжого, а не козацького, їх землям, селам, містам та грошам і ліку нема, — сказала Гризельда.

Вона глянула у вікно: в одчинену браму в дорогій кареті в'їжджав король, а коло карети басував кінь князя Єремії. Єремія углядів у вікно Гризельду, в одну мить на скоку зняв шапку з пірами, обсипаними брильєнтами, і поклонився.

В палаці Замойського схопилась біганина. Старий Замойський хапком вийшов назустріч королеві на ганок і привітав його на порозі.

— А що, мій дорогий та коханий пане канцлеру! — сказав король, сівши на канапі в світлиці. — Я оце приїхав до тебе з великою справою: приїхав за свата. Князь Єремія хоче сватати твою дочку Гризельду, а я оце взявся бути за свата: як буде діло? А може даси нам гарбуза? Чи ні?

— Рід і слава князів Вишневецьких — це найдорожчий клейнод польської корони. Я, князю, незвичайно радий прийняти тебе за зятя, і ліпшого зятя для Гризельди немає на усю Польщу, Литву й Україну, — сказав Замойський і подав князеві Єремії руку, ще й тричі поцілував його.

— От я й радий, що не довелось мені їхати од тебе, коханий дорогий пане канцлеру, з нічим та ще й з почервонілими щоками од сорому. А де ж твоя дочка Гризельда?

Замойський покликав Гризельду. Вона увійшла спокійна й поважна й привіталась до високих гостей.

— Приїхав я до тебе, Гризельдо, за свата. Сватає тебе князь Єремія. Чи підеш ти за його заміж, чи, може, маєш на думці кого іншого? Якого іншого князя? Га? — спитав у неї король.

— Не маю на думці нікого іншого, окрім князя Вишневецького. Я піду за його, — сказала Гризельда сміливо й спокійно.

Замойський зараз звелів подати кубки венгерського вина. Поналивали срібні пугарі. Король випив поперед усього за молоду княгиню та за молодого жениха. Потім випили за здоров'я високого свата. Король, блідий на виду й неначе заспаний та втомлений, розбалакався з старим Замойським.

Єремія сів поруч з Гризельдою й почав говорити з нею.

— Гризельдо, моя кохана! Я думаю оселитись назавсіді за Дніпром у Лубнах. Там заграничні майстри вже певно збудували пишний палац, вартий роду Вишневецьких. Чи не побоїшся ти, Гризельдо, їхати в той далекий край, далекий од Варшави, од королівського двору, ще й до того дикий? Не лякає тебе пустиня, нудьга в пущах? Не боїшся?

— Ні, не боюсь, нітрішечки, бо я з тобою вкупі й не зазнаю навіть нудьги, — сказала Гризельда.

— Край той порожній, дикий, мало залюднений. По степах завсіді никають та нишпорять татари. Кожного часу треба там сподіватись нападу дикої татарви.

Козаки теперечки нам не страшні, бо вже побиті нами. Їх теперечки взяли в руки і приборкали так, що вже їм не літати у вирій, і не спроможуться вже вони бунтуватись проти і Польщі. Вони побиті й вбиті трохи не на смерть. Але татари — це народ вольний і дикий. Кожного часу вони ладні напасти на мої села, на мій палац.

— Я не злякаюсь нічого, коли ти будеш зо мною. А в небезпечні часи я сміливо стану поруч з тобою до оборони. Я зроду не страхополох: мене, княже Єреміє, і не лякай, не злякаєш ні нудьгою, ні татарами, ні козаками, — сказала Гризельда.

— Коли так, то я не помилюся в тобі. Ти будеш мені вірною й вартною дружиною, — сказав Єремія й поцілував Гризельду в руку.

— Коли ж, коханий пане канцлеру, думаєш справляти заручини? Треба мені, як сватові, це знати, бо й королева цікава про це знати і питає в мене, оце таки зараз, — сказав король.

— Хоч завтра! — аж крикнув і схопився з місця старий Замойський. — Таки завтра! Чи так, коханий князю Вишневецький? Чи може в тебе інша думка? Нехай буде наше празникування протягом двірських празників нашого найяснішого короля і отця.

— Моя думка така ж сама! Завтра! Навіщо нам одкладати справу надалі? — сказав Єремія.

— Прошу ж на заручини до свого дому найяснішого короля й ввесь двір, коли я маю таку ласку в найяснішого нашого добродія й отця. Сам я поїду просити найяснішу королеву і чужоземських посланців, — сказав на radoщах старий Замойський.

— От і добре! От і добре! Усе йде гаразд і з поспіхом. От і добре! — сказав король на прощанні.

Тільки що король виїхав за ворота, тільки що за його каретою вискочив на коні князь Єремія, до двору Замойського летів на коні князь Заславський і трохи не наткнувся на Єреміїного коня.

— Опізнився, князю Заславський! Повертай коня назад додому! — крикнув гордовито до Заславського Єремія із злим осміхом на устах.

Заславський спинив коня, вихопив шаблю й посварився нею навздогінці за Вишневецьким. Вишневецький оглянувся й собі вихопив шаблю з піхви і посварився на Заславського. Князь Заславський, вглядівши короля в кареті, догадався про все. З-за баркана саду виглянула на вулицю баба Ганна з заплаканими очима й з якогось одчаю тільки махнула рукою.

— Повертай, князю, коня назад, бо вже ж тобі не топтати стежки до панни Гризельди: оце тільки що князь Єремія посватав її, а завтра будуть заручини. Сам король та королева прибудуть на заручини. Пропали лани й сіножаті! пропала й шовкова намітка, — говорила баба Ганна плачучи.

Другого дня Замойський справляв пишні заручини своєї дочки. Гризельда приїхала з батьком та з подругами на службу божу в собор святого Яна. Приїхав і князь Єремія разом з королем та королевою. Замойський запросив до себе на заручини короля й королеву, й чужоземських посланців, і усіх значних панів коронних та литовських, що поз'їздилися до Варшави на весілля короля та коронацію королеви. Після заручин вдарили з гармат в честь князя Єремії, неначе якого уділового князя. Двірська шляхта палила без перестанку з рушниць. Заставили столами світлицю й половину садка. Викотили з льохів бочки горілки та венгерського. Цілих шість день тяглися празники в домі старого канцлера; шість день пили та гуляли усі польські та литовські пани на заручинах панни Гризельди. У дворі перед палацом пани розпочали забавку турнірами та поединками. Двірські шляхтичі силачі попросили господаря, щоб він дозволив їм битись на поединках перед очима високих магнатів. Замойський дав дозвіл. Усі високі гості висипали на ганок, поставали на сходах. Панії та панянки дивились в одчинені вікна. Двірські шляхтичі бились на шаблях та на списах. Потім виступили здоровецькі силачі й розпочали битись на кулачки та боротись. Уся челядь Замойського позбігалась дивитись на ті іграшки. Муровані стіни кругом двору та штахети були неначе обнизані людськими головами. Деякі челядинці повилазили на дерева. Жиди позбігались і дивились з-за двору, стовпившись у брамі, повилазили на покрівлі хат, на баркани, дивились у вікна, виглядаючи з своїх халуп, як миші з борошна, неначе показували через вікна свої довгі пейси.

Битва двірських шляхтичів підбадьорила й панів. Виступили й молодші магнати з шаблями і почали бавитись на турніри. Сам князь Єремія не втерпів: вихопив шаблю з піхви і виступив на середину двора.

— Я викликаю князя Заславського на іграшку в поєдинок! — крикнув він на все подвір'я.

Усі оглянулись кругом і ждали, що от-от вийде князь Заславський. Але його не було на заручинах. Канцлер Замойський запрошував його в гості, але він не приїхав.

— Чом же не виходить на турнір князь Заславський? От тепер поміряємось, хто з нас дужчий, хто з нас зручніший! — крикнув Єремія, озираючись навкруги, і засміявся, зареготавсь на все подвір'я.

Усі засміялись і оглядались на всі боки. Усім хотілось подивитись на такий цікавий поєдинок. Але князь Заславський не з'явивсь.

— Коли князь Заславський страхополох та полохливий зроду, то нехай виходить хто інший, — крикнув Єремія...

Знайшлись значні шляхтичі, охочі до битви. Багато їх подужав Єремія, орудуючи незвичайно зручно то шаблею, то списом. Вже Єремія втомився й знемігся і, піднявши вгору шаблю, гордовито крикнув:

— Ще не родився в Польщі той шляхтич, що переможе й подужає мене на шаблях та на списах.

— Ну та й гордий же цей молодий князь, — гомоніли пани стиха.

Усім панам дуже не сподобалась така гордовита вихватка Вишневецького. Пани крутили вуси, скоса позираючи на Єремію. А князь Єремія все стояв, піднявши шаблю вгору й ждав.

— Чом же ніхто не виходить войдуватись зо мною? Невже ніхто не наслідиться виступити проти мене?

Пани образилися і мовчали, тільки вуси крутили.

Єремія одійшов на ганок і став попліч з Гризельдою. Знов вийшли дрібні шляхтичі та силачі й почали боротись та битись навкулачки. Декотрі борці порозбивали супротивникам кулаками носи, щоки й губи, аж мазка потекла по їх кунтушах. Вже багато було розбитих щік та роз'юшених носів. На деяких шляхтичах борці порвали кунтуші. Одірвані й пошматовані поли й рукави волочились по землі в пилу та в піску. А сірачкові шляхтичі все виступали та виступали і забавляли високих паній та панянок, для котрих ця бійка, це грубе гульбище було, очевидячки, дуже й дуже приємне. На бойовищі валялись одірвані рукава кунтушів та поли жупанів, валялись пояси та шапки в поросі. Панки втирали полами роз'юшені види та носи, позамазували кров'ю кунтуші та жупани; декотрим шляхтичам довелось попадати й покачатись по піску. Здавалось, ніби прості мужики одяглись в дорогі убори, в срібло та золото й почали битись навкулачки та боротись по своєму сільському звичаю, качаючи один одного по піску.

Кінець ознакомительного фрагмента.

Купить: https://tn.knigapoisk.com/ru/nechuy-levic-kiy_-van/knyaz-rem-ya-vishnevec-kiy

Текст предоставлен ООО «ИТ»

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию: [Купить](#)